

LIKTOR ZOLTÁN ATTILA¹

A TRÓNBETÖLTÉS RENDJE A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A kezdetektől a 20. század elejéig

Bevezetés

A trónbetöltés kapcsán leginkább a 11–12. századi trónviszályok, első Anjou királyunk háromszori megkoronázása, Hunyadi Mátyás legendás királlyá választása, vagy a Pragmatica Sanctio az, ami eszünkbe szokott jutni. A magyar alkotmánytörténet egyik legérdekesebb kérdése a trónbetöltés rendje és a király jogállása, amely kérdéskör szinte egy egész évezredet felölel. A vérszerződés szellemiségét tükröző választással vegyes örökléstől, a Habsburg-ház javára a pozsonyi diétán becikkelyezett fiági- (1687) majd a nőági (1723) trónöröklés elfogadásán keresztül egészen az 1921-es trónfosztásig. A király jogállásának, a trónbetöltés rendjének kérdését a 19–20. század fordulóján a jogtudomány jeles képviselői alaposan feldolgozták,² a Pragmatica Sanctio³ (1713) külön

1 PPKE JÁK megbízott oktató. Kúria Werbőczy Kutatóintézetének osztályvezetője.

2 Lásd például: SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, Ráth Mór, 1866., CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, Athenaeum, 1917., FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Budapest, Athenaeum, 1921., FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, Athenaeum, 1922.

3 Lásd többek között: HORVÁTH János: Az 1722/23 II. III. Törvényczikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. *Magyar Jogászegyleti értekezések* 146, Budapest, Franklin, 1898, 83–195., POLNER Ödön: *A pragmatica sanctio és a házi törvények*. Budapest, Franklin, 1902., RÉZ Mihály: *Közjogi Tanulmányok. A királyi ház törvényei. Az osztrák és a magyar Pragmatica Sanctio*. Budapest, Pallas, 1914., VIGYÁZÓ Ferenc: *A Pragmatica Sanctio*. Budapest, Európa Nyomdai Részvénytársaság, 1894., TURBA, Gustav: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*. Leipzig, Deuticke, 1911., TURBA, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion*. Wien, Gorischek, 1913.

figyelmet kapott, lévén akkor még hatályos törvény. A monarchia megszűnését követően azonban nem igazán foglalkozott vele az alkotmánytörténetírás. E fontos közjogi kérdés vázolását a mohácsi ütközet (1526) és a Habsburgok akkori (másodszori) magyar trónra kerülésének ötszázadik évfordulója különösen indokolja. A kérdéskör számos vetülete nemzetközi vonatkozással bír, különösen a Habsburgok által szorgalmazott fi- és nőági trónöröklés megértése igényli, hogy az osztrák és német jog mellett a spanyol (kasztíliai) trónbetöltés rendjét is vázoljuk, amivel a hazai szakirodalom egyáltalán nem foglalkozott eddig. A régi szakirodalom áttekintése mellett érdemes (újra) elővenni a legfontosabb elsődleges (jog)forrásokat; a szokásjogot, a törvényeket, a kiváltságleveleket, a nemzetközi dinasztikus öröklési szerződéseket, békekötéseket, és különösen a 16–17. századi (spanyol) Habsburg uralkodók végrendeletét is.

A közhatalom jellege a magyar államfelfogásban – elméleti alapvetés

Magyarország esetében nem beszélhetünk patrimonális királyságról – ahol az uralkodócsalád saját magántulajdonaként fogta fel az államot⁴ – mint számos nyugat-európai ország esetében, hiszen

„a magyar állam a hagyomány szerint szerződéses alapon jött létre. Ennek tudata végigkíséri alkotmányjogunk fejlődését. A nemzet és a király

4 Szent István király dekrétuma már egyértelműen különbséget tesz a király és az állam között MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar (1000–1526)*. Budapest, Franklin, 1899. [a továbbiakban: *CJH*]. Szent István király második dekrétuma 6. fejezete a király és kincstár javainak sértetlenségéről [„*regalia et fisci res sint intactae*”] beszél, a 35. fejezetben pedig a tulajdon szabadságáról beszél, elkülönítve az adományoktól a püspökségekhez és ispánságokhoz tartozókat, „*ut unusquisque dominetur propriorum, similiter et donorum regis, dum vivit, excepto, quod ad episcopatum pertinet et comitatum*”, beszél továbbá király és országárukról „*regis aut traitionem regni*”, de lásd az 51. fejezetet is, „*ha valaki pártot üt a király vagy ország ellen [„regem aut regnum”] annak oltalmat ne adjon a templom*”. Ugyanebben a szellemben szól az 1222-es Aranybulla az ispánságok örökös adományozásának tilalmazásáról annak 16. cikkelyében, illetve az 1514. évi I–III. tc., amelyek rendelkeznek és felsorolják az elidegeníthetetlen koronajavakat „*bona, et proventus ad coronam regiam pertinentia*”.

*viszonya a közszabadság eszméje fejlődésében sok specialitást mutat, és történelmünknek különleges jelleget ad, melyből kétségtelenül kidom-
borodik nemzetünk politikai jelleme. A fejlődés iránya a közszabadság
fokozatos fejlesztése a királyi hatalom rovására”.⁵*

A magyar rendi korszak gondolkodásában a főhatalom (a szuverenitás) teljessége a Szent Koronában testesült meg, nem pedig az uralkodó személyében, mint az számos nyugat-európai országban. A magyar király közhatalmat csak a Szent Korona jogán gyakorolhatott („*jurisdictio Sacrae Regni Coronae*”), nem pedig a saját jogán, mint más országok esetében.⁶ Csekey még a 20. század elején is így ír a német joggal összevetve a magyar jogról;

*„még mindig van a monarchában valami patrimonialis, valami állam-
fölötti elem. Nálunk azonban, ahol az államfői hatalom nem a dinasztia
alanyi jogából, hanem a népből, a törzsszervezetből nőtt ki és szigorúan
közjogi fejlődését továbbra is megtartotta, nálunk a trónöröklés jogi ter-
mészete annyira közjogivá vált, hogy felfogásunk e tekintetben már abban
a korban fedte a modern alkotmányos felfogást, amikor más népeknél
még a magánjogi öröklés kezdetleges fogalma kísértett”.⁷*

A nyugati államokban a helyzet tehát épp a fordítottja volt a magyarnak. A Habsburgok például, akik a 16–17. században spanyol uralkodók is voltak, ezt eléggé ki is fejezték. Végrendeleteiket olvasva láthatjuk, hogy (spanyol) országait saját jogukon („*por derecho propio*”) bírták, és azokat családi örökségként („*reinos y países patrimoniales*”) kezelték, magukat pedig természetes úrnak („*señor natural*”) tartották és országai tulajdonosának („*propietario de los dichos Estados*”) tekintették.⁸ Az országait magántulajdonnak tekintve,

5 TOKAY Lajos: *Magyarország kormányzata a Jagelló-korban*. Békés, Petőfi Nyomda, 1932. 13.

6 TIMON Ákos: *A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata, 1907. 20.

7 CSEKEY i. m. (1917) 39.

8 A spanyol Habsburg uralkodók végrendeletét lásd: FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Testamentos de los reyes de la Casa de Austria*. Madrid, Editora Nacional, 1982.

végrendeletek útján akár más dinasztíára is hagyhatták. A spanyol királyságok esetében II. Károly (1665–1700) utolsó végrendeletével éppen ezt tette, ahol a bécsi Habsburg rokonságot félretolva, a szintén rokon francia Bourbonokat jutatta a trónra, amiből Európa jelentős részét érintő örökösödési háború (1701–1714) kerekedett.⁹ Bécsben a Habsburgok az osztrák örökös tartományaikról („*Österreichische Erblände*”) ugyanazt mondhatták, mint a spanyol rokonok, de nem Magyarországról. Werbőczy a *Tripartitumban* (1514) a magyar király jogállását világosan össze is foglalja;

„De minekutána a katholikus hitre tértek és maguknak önként királyt választottak, úgy a törvényhozásnak, mint bármely birtokadományozásnak és minden bíráskodásnak hatalmát és jogát az uralkodással és kormányzással együttesen ez ország szent koronájának, melylyel Magyarország mindenik királyát megkoronázni szokták, joghatóságára és következésképen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át”.¹⁰

A magyar közjogi felfogás szerint a közhatalom származtatott hatalom, az nem az uralkodó személyében testesül meg, mint a nyugati országokban, hanem a Szent Koronában.¹¹ A király a magyar közjog szerint nem szuverén, mint az angol, francia, spanyol, német stb. jogfelfogásban. Nálunk a hatalomátruházás (*translatio imperii*) nem az örökléssel, a választással vagy a korona birtoklásával, hanem kizárólag a Szent Koronával való koronázás közjogi aktusával valósulhatott meg, minthogy az testesítette meg a főhatalom teljességét.¹² A Szent Korona tehát *beavató korona*, amellyel való koronázás nélkül

9 Erről írtam két rövidebb tanulmányt, De kinek a jussa? A spanyol örökségért folytatott küzdelem a Habsburgok és a Bourbonok között a (jog)források tükrében. *Jogtörténeti Szemle* XX. (2022) 4:7–14., Elvi politika vagy pragmatizmus? Bourbon-Habsburg párharc a spanyol örökségért (1700–1725). *Jogtörténeti Szemle* XXII. (2024) 4:18–27.

10 WERBŐCZY István: *Tripartitum*. In: Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár* Budapest, Franklin, 1897. [a továbbiakban: *Tripartitum*] I. 3. 6§.

11 FERDINANDY Gejza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, Kilián Frigyes, 1895. 75.

12 TIMON i. m. 4.

nincs hatalomátruházás sem Magyarországon. Négy példa a középkorból; miután III. László király András herceg elől Bécsbe menekült (1205), magával vitte a Szent Koronát is, annak visszaszerzéséért András mindent megtett.¹³ A pesti diéta által 1308-ban magyar királlyá megválasztott I. Károly mindent megtett, hogy a Szent Koronát megszerezze, és a két koronázása (1301, 1309) után a Szent Koronával is megkoronáztassa (1310) magát.¹⁴ A trónharcok során VIII. Bonifác pápa (1295–1303) *Spectator omnium* kezdetű bullájával (1303) Károlyt Vencellel szemben 'erősebb öröklési joga' okán ismerte el magyar királynak.¹⁵ A magyar rendek által megválasztott I. Ulászlót (1440–1444) nem tudták megkoronázni a Szent Koronával, mivel az idegenben volt, és csak Szent István ereklyetartójával ejtették meg a koronázást. Nem véletlen, hogy minden közjogi intézkedését (kiváltságleveleit, adományait stb.) később a pozsonyi diétán (1453) érvénytelenítették,¹⁶ eltérően a diéta által kormányzóvá választott Hunyadi Jánosétól.¹⁷ A másik példa Hunyadi Mátyás, akit 1458-ban megválasztottak a magyar rendek, de – mivel a Szent Korona még mindig idegenben volt, ezért –, csak évekkel később (1464) sikerült megkoronázni, miután visszaszerezte a Szent Koronát.¹⁸ Mátyással a rendek minden, a koronázása előtt tett adományait, kiváltságait, sőt az elődje, V. László által tett adományokat is megerősítették a koronázását követően.¹⁹

13 ZSOLDOS Attila: Az Árpádok koronája először külföldön (Bécs, 1205). In: PÁLFFY Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018. 49–70. 60.

14 SKORKA Renáta: Hol volt, hol nem volt a Szent Korona az Anjou- és a Zsigmond-korban? In: PÁLFFY Géza (szerk.): *A Szent Korona magyarországi kalandjai 1301–2001*. Budapest, HUN-REN, 2023. 61–108. 78.

15 CSEKEY i. m. 56., Vencel dédanyja, IV. Béla király leánya volt, míg Károly nagyanyja, V. István király leánya,

16 *CJH*. 1453. évi V. tc.

17 *CJH*. 1453. évi VIII. tc.

18 PÁLOSFALVI Tamás: Koronázástól koronázásig – A korona elrablása és hazatérése (1440–1464). In: Pálffy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018. 125–166.

19 *CJH*. 1464. évi XXIII. tc. „omnes donationes praedecessorum nostrorum regum, et nostras proprias [...] confirmare dignaremur”.

Két példa a 18–19. századból, abból az időszakból, amikor már volt törvényben rögzített trónöröklési rend. Az egyik II. József római császár (1765–1790) esete, aki visszautasította a magyar koronázást, bár arra már törvény kötelezte volna az 1723. évi törvények szerint, ezért az 1780 és 1790 közötti időszakot illegitimnek tekintti az alkotmánytörténet, nem véletlen, hogy a pozsonyi diéta (1790/91) a császár minden magyar vonatkozású közjogi intézkedését semmisnek tekintette.²⁰ A másik példa Ferenc József osztrák császár (1848–1916), aki 1848-ban koronázás nélkül került hatalomra, de csak 1867-ben, a kiegyezést követően koronázták magyar királlyá, ezt a köztes időszakot ugyancsak bitorlásnak tekintti a magyar jogi gondolkodás.²¹ E két utóbbi példa világosan bizonyítja, hogy a magyar közjog szerint nem az öröklés, hanem a koronázás viszi át a főhatalmat az uralkodóra, szemben az osztrák magánjogias felfogással, ahol az uralkodó személyében testesül meg a főhatalom, és az az örökléssel száll át.

A magyar trónbetöltésnek a trónöröklési rend rögzítése (1687) előtt három fő eleme volt; a bemutatás (*presentatio*) ahol a királyi család/előkelők bemutatták a jelöltet a nemzetnek²² (az első századokban a gyűlésnek, később az intézményesült diétának), amit követett a közfelkiáltás/elfogadás (*acclamatio*), amit a Szent Koronával való koronázás (*coronatio*) zárt a gyűlésben később az intézményesült diétán.²³ A középkori hagyomány és szokás szerint ugyan az esztergomi érsek koronázta a magyar királyt, de a koronázást végző főpap személye nem volt közjogi érvényességi feltétel, erre számos példát ismer a történetírás.²⁴ A középkori királykoronázások helyszíne Székesfehérvár volt, mint

20 CJH. 1790/91. évi XXXII. és XXXVI. tc., MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1740–1835)*. Budapest, Franklin, 1901. [a továbbiakban: CJH.].

21 CJH. 1867. I. tc. „I. Ferencz József úr Ő Felsége, mint a most tisztelt édes-atyjának első szülöttje, és az 1723-ik évi I. és II. törvénycikk által megállapított örökösödési rend szerint Magyarországon és társországaiban törvényesen jogosult örökös tetteleg át is vette az uralkodást”.

22 A középkori törvényeink latin szövegében a „*genere hungarorum*”, a „*Hungaricae gentis*”, a „*Hungaricae nationis*” kifejezések számos helyen feltűnnek.

23 BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.

24 Erre számos példát ismerünk a 12. századból, II. Lászlót (1162), IV. Istvánt (1163) és III. Bélát (1172) is a kalocsai érsek koronázta meg, mivel az esztergomi érsek nem volt hajlandó. Vencelt (1301) ugyancsak a kalocsai érsek koronázta meg, mivel Gergely esztergomi érsek, aki Károlyt támogatta, és nem végezte el a koronázást. A 14. század elején I. Károlyt három-

kiemelt szakrális hely, de az sem volt soha törvényben rögzített közjogi érvényességi feltétel.²⁵ A trónöröklési rend kialakítását (1687) megelőzően nem volt törvényben rögzítve a koronázás kötelezettsége sem – nyilván annak magától értetődő természetessége, illetve a hatalomátruházás sajátos elmélete okán –, Werbőczy is csupán a királyi eskü kapcsán említi meg: „*mielőtt a szent koronát [a király] fejére tennék*”.²⁶ Mátyás az 1464. évi koronázási diétán a kiadott dekrétumában rögzíti, hogy:

„*Először, hogy mi e Magyarországunkat és annak minden hozzátartozó lakóját azokban a javakban és régi szabadságokban, szokásokban és jogokban együttesen és egyenkint véve, a melyekkel ez az ország elődeink idejében élt, megoltalmazzuk és megtartjuk. És hogy a néhai Lajos és Zsigmond király urak decretumait a néhai András királynak Lajos király ur részéről megerősített decretumával együtt megerősítjük és az alábbirt czikkelyekkel egyetemben megtartandjuk*”.²⁷

„*A nemzet nem is tudta elgondolni a királyt koronázás nélkül és a királyság fogalmát nem is volt képes megkülönböztetni a szent korona birtokosának fogalmától*”.²⁸ Az 1687. évi törvény az első, amely említi a koronázás kötelezettségét, és az is csak két érvényességi feltételt kötött ki; (1) a koronázást (2) meghozzá országgyűlésben. A helyszín és a koronázást végző főpap személye nem nyert (törvényi) érvényességi feltételt ezt követően sem. Érdekes ugyanakkor, hogy éppen az 1526 utáni időszakból van tudomásunk arról, hogy a koronázó főpap mellett a nádor is részt vett a koronázásban, ami ecsedi Báthori István nádor

szor koronázták meg, de csak az utolsót (1310) tekintették törvényesnek, mivel csak akkor került sor a Szent Koronával való koronázására. Zsigmondot (1387) a veszprémi püspök koronázta, mivel a prímási szék betöltetlen volt. Mohács után közvetlenül két királykoronázás is történt, egyiket sem a prímás végezte, hiszen az a mohácsi csatában életét vesztette; Jánost (1526) és I. Ferdinándot (1527) is Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg, és őket törvényes uralkodónak tekintjük.

25 A város 1543-ban történt oszmán meghódítása miatt I. Ferdinánd koronázása volt az utolsó fehérvári koronázás, azután az oszmán jelenlét következtében évszázadokig Pozsonyban zajlott. Az oszmánok kiűzése után sem tértek vissza a fehérvári koronázáshoz, később pedig Buda-Pest – Ferenc (1792), Ferenc József (1867) és IV. Károly (1916) – vált a koronázás helyszínévé, ami nem változtatott az uralkodók legitimitásán.

26 *Tripartitum*. I. 9. 6§. „*priusquam suum caput sacro diademate coronaretur*”.

27 *CJH*. 1464. évi I. tc.

28 FERDINANDY i. m. (1895) 227.

(1526–1530) politikai befolyásának és súlyának tudható be a koronázó nyitrai püspök mellett I. Ferdinánd koronázása alkalmával.²⁹ A 16. században nem látjuk ennek a megismétlését, igaz, Miksa (1563) és Rudolf (1572) koronázásakor is üresedésben állt a nádori szék, kérdés, mi lett volna, ha van nádor. Végül a 17. század végén (1687) herceg Esterházy Pál nádor volt az, aki véglegesen megszerezte a koronázásban való részvétel jogát a nádorok számára a ceremóniát végző főpap (rendre az esztergomi érsek) mellett, amit a nádorok 1830-ig töretlenül gyakoroltak is.³⁰ Az utolsó két koronázás alkalmával – a nádori méltóság megszűntével – a miniszterelnök, Andrássy Gyula gróf (1867), illetve Tisza István gróf (1916) volt az, aki a király fejére tette a Szent Koronát az érsekkel együtt a koronázási szertartás során.³¹

Mindez annak a fényében nyer még inkább jelentőséget, hogy számos másik országban a koronázásnak egyáltalán nem, vagy nem volt közjogi jelentősége, hiszen a főhatalom teljessége az uralkodó személyében testesült meg, és az az örökléssel vagy a választással szállt át az utódokra. A francia királyokat alkalmi koronával koronázták, az angol királyok ma nem azt a koronát használják a koronázási ceremónia alatt, amit a középkorban vagy a kora újkorban használtak. Ezekben az országokban a korona csak ékszer, közjogi értelemben jelentéktelen, inkább csak jelzi a külvilág felé a királyi hatalmat, nem pedig megtestesíti azt.³² A spanyol (kasztíliai) uralkodókat már a késő középkorban sem koronázták, sem a kora újkorban, ahogyan az osztrák (fő)hercegeket sem. A szent római császári koronázásnak sem volt közjogi jelentősége a császárok legitimitását tekintve; I. Miksát 1508-ban bár megválasztották, de soha nem koronázták császárrá. Unokáját, V. Károlyt császárrá választása (1520) után csak egy évtizeddel (1530) később koronázta meg a pápa, ami az utolsó pápa által

29 PÁLFFY Géza: Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon. In: BÁTHORY Orsolya – KÓNYA Franciska (szerk.): *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. 299–314. 301.

30 PÁLFFY i. m. (2016) 308.

31 BARTONIEK i. m. (1987) 167.

32 Többek között II. Károly (1661), Viktória (1838), és VI. György angol király (1937) is új koronát készíttetett, ma az utóbbit használják.

végzett császárkoronázás volt. V. Károly 16. századi utódait (I. Ferdinánd, II. Miksa, II. Rudolf) ugyan megválasztották, de soha nem koronázták császárrá, mégis törvényes imperátoroknak tekintjük őket, a Corpus Jurisban is „*electus Romanorum imperator*” titulusukat olvassuk. A császárkoronázások majd csak a 17. században elevenedtek fel.

A trónbetöltés típusai – elméleti alapvetés

A trónbetöltésnek két nagy típusát szokás megkülönböztetni, a választást és az öröklést, Csekey István munkájában ezt jól feldolgozta és közreadta. A szent római császár *tiszta választással* nyerte el közjogi állását, a német választófejedelmek szabadon választhattak, ezt a német Aranybulla (1356) szabályozta.³³ Közjogi értelemben nem létezett *császári család*, a választófejedelmek nem voltak lekötve egy *famíliához*, hogy csak annak tagjai közül választhattak volna kizárólag a következő császárt. Még akkor sem, ha ugyanabból a családból császárok egymást követő sora került ki. Jól látható, hogy ezek a famíliák a politikai erőviszonyoknak megfelelően oda-vissza váltogatták egymást úgy a középkor korai (Sali, Stauf, Welf) és a későbbi (Habsburg, Luxemburg, Wittelsbach) időszakában.

Számos országban *tisztán öröklés* volt,

„a rendes, vagyis *vérjog szerinti trónöröklésnél a trónüresedés következtében trónra lépő személyt két körülmény (feltétel) határozza meg: (1) az utódlási jog, amely egy család valamennyi trónöröklésre képes tagját már születésénél fogva megilleti; (2) a trónöröklési rend, amely minden egyes trónüresedés esetében eldönti, hogy az utódlási joggal bírók közül ki következik*”.³⁴

A jogtudomány két fő ágát ismeri a tisztán öröklésnek; (1) a rokonsági fok szerinti (*successio gradualis*), és (2) az ági trónöröklést (*successio linealis*).

33 Lásd a bulla 7. cikkelyét, https://www.tha.de/~harsch/Chronologia/Lspost14/CarolusIV/car_bu00.html

34 CSEKEY i. m. (1917) 19.

A *successio gradualis*nál a trónöröklés sorrendjét egy közös őstől, a törzsatyától (*primus acquirens*) számított rokonságnak ízközelsége szabja meg, az ízközelség szerint pedig az következik, aki íz vagy fok (*gradus*) szerint a törzsatyához legközelebb áll (legkevesebb számú nemzés útján van vele összeköttetésben).³⁵

A *successio linealis*nál a trón várományosai örökösödésére nézve a mindenkori utolsó trónbirtokostól (*ultimus defunctus*) számított ág közelsége az irányadó. Ág alatt értjük az egy közös törzsatyától leszármazottakat. A főágon belül ismét külön ágak (oldalágak, alágak) keletkezhetnek. Az első ágat tehát az utolsó trónbirtokostól leszármazók teszik ki; a másodikat azok, akik az utolsó trónbirtokos atyjától származnak, tehát a trónbirtokos testvérei és ezek leszármazói; a harmadikat azok, akik a trónbirtokos nagyatyjától és így tovább. Mindezen esetekben elismert elv az elsőszülöttség (*primogenitura*) rendje, amely szerint az uralkodóhoz közelebb álló ágnak előbb van trónöröklési joga, mint a távolabb állónak; az ágon belül pedig az előbb született megelőzi az utóbb születettet. Az ági trónöröklést tökéletessé teszi még az ún. képvisleti elv (*repraesentatio*), amelynek értelmében bármily távoli lemenő mindig felmenőjét képviseli és annak helyére lépve az oldalágot megelőzi.³⁶ Általános elv az is, hogy ha az uralkodó a trónról, vagy a trónörökösörökösödési elsőégi jogáról lemond, és nincsenek öröklésre képes, lemenő ágbeli ivadékai: akkor a korona a legközelebbi, öröklésre képes oldalrokonára úgy száll át, hogy annak lemenő ágbeli rokonai örökölnék tovább, még abban az esetben is, ha a lemondónak később trónöröklésre képes ivadékai származnának. De ha a trónra jutott oldalági rokon ivadékai kihalnak, akkor a lemondó leszármazói elsőbbséggel bírnak a többi oldalág felett. Az ági trónöröklés ismét háromféle lehet: a) tisztán fiági (*successio agnatica*) volt például a francia öröklési jogban, b) vérrokonsági (*successio cognatica*) volt a kasztíliai jogban, és c) vegyes (*successio mixta v. promiscua*), amely mint német trónöröklési rend is ismeretes.³⁷ Ennek az elméleti alapvetésnek a későbbiekben fontos szerepe lesz, mert a Habsburgok e minták alapján gondolkodtak a kora újkorban, és a magyar trónbetöltés rendjét is átalakítani törekedtek.

35 CSEKEY i. m. (1917) 19.

36 CSEKEY i. m. (1917) 20.

37 CSEKEY i. m. (1917) 21.

A magyar trónbetöltés rendje a kezdetektől 1301-ig

Anonymus szerint a magyar törzsek a vérszerződésben úgy határoztak, „hogymeddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük”.³⁸ E szerint a magyar trónbetöltés tekintetében sem nem *tiszta választás* (hiszen egy adott családhoz, az Álmostól származó nemzetséghez vannak kötve), sem pedig *tisztán öröklés* (hiszen a nemzetségből mindig választás útján és nem örökléssel kerül ki a fejedelem) esetéről nem beszélhetünk. A magyar törzsfők tehát a *választással vegyes öröklést* alakították ki, ami azt jelentette, hogy „a jog az összességet illette meg, az egyes családtagoknak pedig csak igényük volt arra, csak a nép választása alakította át az igényt egyedi joggá, változtatta át az egyén részére a *jus ad rem-et jus in re-vé*”.³⁹ Azaz, Álmos utódai – amely alatt a fiági férfi leszármazókat kell érteni a középkori jogunk szerint⁴⁰ – közül választhattak (volna), a nőknek nem volt kifejezett joga a trónra, de azt nem is zárta ki semmi, a későbbiekben sem, minthogy Szent István után a velencei Orseolo Péter vagy Aba Sámuel is (utóbbi feltételezhetően) nőágon kapcsolódott csupán az uralkodócsaládhoz.

Álmost fia, Árpád követte a fejedelemségben, a történetírás azonban ma sem tudja pontosan, hogy a 10. században milyen rokonsági fokban álltak az egymást követő fejedelmek. Azt követően, hogy Géza fejedelem (972–997) és fia, Szent István (997–1038) a kereszténységet bekapcsolta a magyar államrendbe, a korábbi elv, a fejedelem/király választása megmaradt, a nyugati feudális szemlélet, a primogenitura illetve a régi törzsi szeniorátus küzdelme csupán a királyi családon belüli viszonyokra bírt döntő jelentőséggel, (a Géza utáni utódlás kérdése is ennek lenyomata), de az közjogi jelentőségre nem

38 JUHÁSZ, Ladislaus (ed.): *Anonymus: Gesta Hungarorum*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. 5., ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Budapest, 1910. 168.

39 CSEKEY i. m. (1917) 3.

40 Erre majd a későbbiekben az 1547. évi V. tc. tárgyalása kapcsán kitérek.

jutott. A hatalomátruházás (1687 előtt!) ugyanis a *választás* és a *koronázás* aktusával történt meg közjogi értelemben, nem pedig a családon belüli rokonsági fok (primogenitúra vagy seniorátus) szerinti 'utódlással'. Az öröklés (*successio*) és a választás (*electio*) kifejezések politikai és közjogi fogalma eltér, hiszen az Árpádok vagy az Anjouk, a Jagellók, a Habsburgok alatt (1687-ig), amikor a dinasztia belüli folytonosság van a trónbetöltésnél, közjogi értelemben akkor is választásról van szó, bár politikailag öröklésnek látszik. A *választást* nem a mai fogalmaink szerint kell persze elképzelnünk, ahol a jelöltek versengenek egymással, és a választók a voksukat adják egyik vagy másik jelöltre. A középkorban ez inkább egy formális de kulcsfontosságú közjogi aktus volt, ahol a főpap megkérdezte a jelenlévőket, hogy akarják-e *xy*-t királyuknak, amire az 'akarjuk' volt a felelet.⁴¹ Ez a nyugati középkori ceremóniákban is megvolt az egyházi szertartás keretében, de nem közjogi jelleggel.⁴² Mivel a magyar trónt illetően nem volt öröklési rend, így annak hiányában nem beszélhetünk trónöröklésről sem, ezt mutatják a 11–12. századi példák. Imre herceg halála miatt, fiági lemenő hiányában Szent Istvánt, nőági rokona, a velencei Orseolo Péter (1038–1041) követte, akit Szent István másik (feltételezhetően) ugyancsak nőági rokonsága (sógora?), Aba Sámuel (1041–1044) űzött el, és lépett a trónra, majd császári segítséggel Péter visszatért (1044–1046) a trónra, elűzve Aba Sámuel. A trónról újfent letaszított Pétert a Szent István által még életében elűzött Vazul fiági lemenők követték a trónon; I. András (1046–1060), majd öccse, I. Béla (1060–1063), majd annak unokaöccse, Salamon (1063–1074), majd annak unokatestvére, I. Géza (1074–1077), utána annak öccse, Szent László (1077–1095), akik jól láthatóan nem a primogenitúra szerint követték egymást. II. László (1162–1163), vagy IV. István (1163–1165) trónra kerülése sem az elsőszülöttség rendje szerint történt, III. István (1162–1172) ellenében.⁴³ Ezeknek egy része belháborúval, trónharcokkal járt együtt, számos uralkodó veszítette így el a trónt vagy az életét is a 11–12. században.

41 Már Szent István megválasztását és koronázását is e formások között örökítették meg a krónikák, lásd: BARTONIEK i. m. 34.

42 BARTONIEK i. m. 25–33.

43 CSEKEY i. m. (1917) 45.

A dukátus és az ifjabb király intézménye

A középkorból számos példát ismerünk, amikor az uralkodó – az utódlás kérdését még életében elrendezni akarván – elérte azt, hogy a fiát megválasszák és meg is koronázzák; Salamon (1057), II. István (1105), Imre (1182), IV. Béla (1214), V. István (1246) példája ezt kiválóan mutatja. Ezzel együtt a 11. században kialakítják ad-hoc jelleggel a dukátus intézményét is, amit általában az uralkodó trónvárományos öccse kapott meg, illetve az ifjabb király (*rex junior*) intézményét, ami az uralkodó fiának átengedett joghatóság volt. Ezek egyike sem jelentette az ország egységének megbontását, sokkal inkább az utódlást volt hivatott előre biztosítani a trónbetöltés 'rendezetlensége' miatt. A 14–15. században ezek gyakorlatát már nem látjuk, aminek oka többek között a trónvárományosok hiányában is keresendő.⁴⁴ Annak gyakorlata, miszerint az utód megkoronázására még az uralkodó életében sor került, majd csak a 16. században jön újra divatba, azzal, hogy II. Ulászló megkoronáztatta (1508) a kétéves fiát, Lajost. Mohács után a Habsburgok is folytatják ezt a praxist, és azt egészen a trónöröklési rend kialakításáig (1687) alkalmazzák is. Itt azonban már szó sincs a középkori dukátusról, amikor kialakul a hitlevél szövege a 17. század elején, akkor azt már a diétán a törvények közé iktatva rögzítették is, hogy

„ő felsége biztosítékot nyujt afelől, hogy a mig a szentséges császári és királyi felség legkegyelmesebb uruk életben van, addig a császári és királyi felség kifejezett és külön kegyelmes akarata és az országlakók egyetértése nélkül, az ország semmi kormányzásába bele nem avatkozik”.⁴⁵

44 Az Árpádok után a dukátus intézményét csupán egyszer alkalmazták még a középkorban, az Anjouk idején, I. Lajos uralkodása alatt, István herceg (†1354) és fia, János herceg (†1360) szlavóniai dukátusa esetében látjuk, még az 1351. évi dekrétum szövegében is megjelenik.

45 MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1608–1657)*. Budapest, Franklin, 1900. [a továbbiakban: *CJH*.] 1622. évi 2. tc. 23§.

Azt követően, hogy a rendek elfogadják a trónöröklést a Habsburgok javára, a kérdés politikailag már elveszíti jelentőségét, hiszen azt a törvény rendezte, nem volt 'miről' alkudozni a királlyal e kérdést illetően. Az 1687 és 1918 közötti időszakból csupán egyetlen példa volt arra, hogy az uralkodó még életében megkoronáztatta utódát; V. Ferdinánd király⁴⁶ (1830) koronázása még apja, Ferenc király életében.

Küzdelem a magyar trónért (1290–1437) – öröklés vagy választás?

A Habsburgok első kísérlete, hogy a magyar trónt megszerezzék, 1290-ben történt, de annak háttere még a tatárdúlás (1241–1242) időszakára nyúlik vissza. A feltartóztathatatlannak tűnő pusztítás alatt IV. Béla magyar király (1235–1270) szorult helyzetében, érdemi szent római birodalmi segítségért cserében – feladva őseinek immáron háromszázötven esztendő szuverén politikáját –, hűbérül ajánlotta fel Magyarországot II. Frigyes római császárnak (1212–1250).⁴⁷ A császári udvarban a magyar küldöttség meghallgatásán jelen volt Rudolf, Habsburg grófja is. Minthogy a birodalmi segítség soha nem érkezett meg,⁴⁸ később IV. Béla és a pápa is semmisnek nyilvánította a császárnak korábban tett felajánlását. Ennek ellenére később Rudolf, akkor már római király, IV. (Kun) László (1272–1290) halála⁴⁹ után Magyarországra, mint megüresedett 'birodalmi hűbérré' tekintett, amelyet szabadon eladományozhat. I. Rudolf római király Magyarországot a saját fiának, I. Albert osztrák hercegnek – majd később szintén római király (1298–1308) – adta,⁵⁰ csakúgy, mint pár évvel koráb-

46 CJH. 1830. évi I. tc., Soós István: *Egy elfeledett koronázás a reformkorban – Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.

47 „Facta est Hungaria libera sub tributo”, lásd Rogerius siralmas énekét, amelyben arra utal, hogy „Magyarország adófizetővé lett”: *Carmen miserabile*. In: SZABÓ Károly: *Magyarország történetének forrásai Magyarország alapításától a XVI-dik századig*, Pest, Ráth Mór, 1861. 2.

48 „Hungaria plena populo sedet sola”, azaz Magyarország magára maradt, lásd ROGERIUS i. m. 2.

49 Rudolf a magyar király halálát úgy tekintette, mint amellyel a magyar királyi nemzetség fiágon kihalt.

50 „Ad hoc itaque habito respectu, regnum Vngarie, quod nobis et imperio per mortem quondam Ladizlai regis vacare dinoscitur, cum suis hominibus, terris, castris, ciuitatibus, oppidis,

ban a megüresedett osztrák birodalmi hűbért is fiainak adományozta.⁵¹ Rudolf Magyarország irányában már korábban is komoly lépéseket tett, a IV. Lászlóhoz írott egyik válaszlevelében a családi kapcsolatok létesítése tekintetében világosan fogalmaz; „Szívünk hő vágya az, – úgymond – hogy házunkat a Te házadhoz, mindkettőnek javára és díszeré, virágzó sarjakban termékeny házasság csatolja egybe”.⁵² A magyar rendek többsége azonban III. Andrást (1290–1301) – II. András királynak Estei Beatrixtól már halála után született István herceg (†1271) fiát – ismerték el törvényes uralkodónak, a Habsburgok ekkor fegyverrel próbálták meg érvényt szerezni igényüknek, eredménytelenül.⁵³ Később I. Albert és III. András szövetségesek lettek, majd a magyar király feleségül is vette Albert leányát, Ágnest, aki a magyar király halála után – annak első házasságából származó leányával, Erzsébet hercegnővel – Svájcba, a tössi kolostorba vonult, a település címerében a mai napig is a magyar hármashalom és a kettős kereszt látható.

1290-ben nem egyedül a Habsburgok követelték a magyar trónt. V. István magyar király legidősebb leánya, Mária nápolyi királyné (†1323) éppen az itáliai jogszemlélet mentén, a női öröklés elvére alapítva, mint a néhai IV. László király testvére, felvette a *Magyarország királynője* címet.⁵⁴ Ehhez a Pápaság tá-

villis, possessionibus, iuribus, nec non attinenciis vniuersis, et omni eo iure, quo idem regnum praedictus Rex Ladyslaus dinoscitur tenuisse, Illustri Alberto, Duci Austrie, Principi et filio nostro karissimo, titulo feudali, a nobis et imperio perpetuo possidendum, ex regia munificentia de Principum et Baronum Imperii consilio, concedimus, donamus...” Lásd: FEJÉR Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VI/1. Buda, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830. 47–48.

51 Ausztriát korábban a Babenberg-ház birtokolta (976–1246), amit II. Ottokár cseh király tartott megszállás alatt, a morvamezei ütközetben (1278) Rudolfnak IV. László magyar király serege vívta ki a győzelmet a csehek fölött. Az osztrák tartományokat Rudolf római király a saját fiainak (Rudolf és Albert) adta (1282) birodalmi hűbérként, lásd: AT-OeStA/HHStA UR AUR 1845 König Rudolf I. von Habsburg bestätigt gemeinsam mit den Kurfürsten seinen Söhnen Albrecht und Rudolf von Österreich und Steier genannte Privilegien heidnischer und christlicher Kaiser und Könige <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=299150>

52 FRANKÓI Vilmos: *A Habsburg-ház első érintkezési Magyarországgal (1269–1274)*. Budapest, MTA, 1918. 517.

53 A békekötés teljes szövegét lásd: KÖBLÖS József – SÜTTŐ Szilárd – SZENDE Katalin: *Magyar békeszerződések 1000–1526*. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000. 91–95.

54 „*Maria Dei gratia Jerusalem, Sicilie et Vngarie Regina*”, lásd: WENZEL Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. I. Budapest, MTA, 1874. 76.

mogatását is magáénak tudhatta, mintha Magyarország pápai hűbértartomány lett volna,⁵⁵ habár később (1292) ’jogáról’ lemondott elsőszülött fia, Károly calabriai herceg (†1295) javára.⁵⁶ Fia nem sokkal később bekövetkezett halála után annak fiára, szintén Károly hercegre (a későbbi magyar királyra) szállt a ’jogigény’, amit Gentilis bíboros, mint pápai legátus elnöklete alatt a pesti diétán Károly megválasztásakor (1308) hangsúlyozott is.⁵⁷ Álmos fiágának – III. András halálával – fiágon történő kihalása után a nőágon leszármazók léptek fel igénnyel a magyar trónt illetően. Köztük II. Vencel cseh király, aki ugyancsak Vencel nevű fiát küldte Magyarországra (1301–1305), Ottó bajor herceg (1305–1307), és Károly nápolyi herceg (1301–1342) is megküzdött a magyar trónért. Más leszármazottak is voltak, többek között a spanyol és a portugál uralkodócsaládok is II. András leányától, Jolán aragón királynétól származtak. Természetesen a magyar rendeket jogi értelemben semmi nem kötötte döntésükben, lévén, hogy fiágon kihalt az a nemzetség, amelyhez Álmos megválasztása óta le volt kötve a nemzet. A diéta döntésében egyértelműen a politikai erőviszonyok, a jelek személyes képessége és a realitások voltak meghatározók. Az közismert, hogy mindhárman Álmos véréből származtak leányágon, de az már sokkal kevésbé tudott, hogy mindhárom jelölt szoros kapcsolatban állt Rudolf római királlyal, vagyis a Habsburgokkal is; Vencel édesanyja Judit, Ottó első hitvese Katalin, Károly édesanyja pedig Klemencia, mindhárman Rudolf leányai voltak.

55 „Regnum ipsum (Hungaria) ad Apostolicam Sedem multipliciter pertinere noscatur”, lásd: CZIRÁKY Antal: *Disqvisitio*. Buda, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1820. 44.

56 WENZEL Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. I. Budapest, MTA, 1874. 82.

57 „Ipse vero dominus legatus ad confirmationem ceptorum per eum feliciter ferventer hanelans (sic), ad eorundem prelatorum, baronum et nobilium supplicationem, petitionem et expressum eonsensum, prefatum dominum Carolum de predictorum regum Ungarie ex domina serenissima domina Maria, Sicilie ac Ungarie regina illustri, nata clare memorie Stephani regis Ungarie, vera propagine propagatum, cuiusque in eodem regno successio legitima per eandem ecclesiam extitit declarata, sibique de iure deberi regnum huiusmodi diffinitum, in eiusdem regni verum regem, ipsius ecclesie Romane nomine, cum solennitate debita confirmavit, et predicta ipsius ecclesie Romane nomine acceptavit; et subsequenter omnes unanimiter et concorditer post confirmationem huiusmodi, tam adherentes, quam adversantes hactenus eidem domino Carolo, receperunt et recognoverunt singulariter et divisim ipsum dominum Carolum verum regem ac regni Ungarie successorem, sibique servire ac obedire teneri, tanquam vassalli legitimi et fideles domino naturali”, lásd: *Acta legationis cardinalis Gentilis. II. Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai. 1307–1311*. Budapest, Franklin Társulat, 1885. 117.

Magyarországon a női trónigényt, mint jogigényt nem ismerték, bár az nem is volt kizárva – mint ahogyan például a francia jogban⁵⁸ –, minthogy nem volt öröklés sem. Ennek lenyomata volt, hogy III. András leánya, Erzsébet hercegnő a cseh király fiának, Vencel hercegnek a jegyese volt, Vencel (†1306) meghívása tehát a magyar trónra nem csak dédanyja, de inkább Erzsébet hercegnővel fennálló jegyessége okán történt. Az 1380-as évek elején I. Lajosnak (1342–1382) kérnie kellett a rendektől, hogy a leánya követhesse őt a trónon. Ha a női ágra is kiterjedő öröklés lett volna Magyarországon, akkor III. András után Erzsébetnek szükségképpen örökölnie kellett volna, I. Lajosnak pedig nem kellett volna kérnie, hogy leánya saját jogán (*sui iuris*) királynő lehessen. Lajost, leánya, Mária valóban *sui iuris* királynőként (1382–1385, 1386–1387) követhette a trónon a rendek hozzájárulásával.⁵⁹ Ez világosan mutatja, hogy a rendek a politikai erőviszonyok és a racionális politikai érvek mentén hozták meg a döntésüket. Valószínűleg ennek lenyomata, hogy számos oklevélben Mária minden módon igazolni próbálta legitimitását.⁶⁰ Az 1382/85, illetve az 1386/87 közötti időszakban Zsigmond csupán Mária királynő férje volt, nem több.⁶¹ A 14. század második felében a Habsburgok igyekeztek újra megerősíteni a korábbi szoros dinasztikus kapcsolatukat az Anjoukkal. Vilmos osztrák herceget I. Lajos kisebbik leányával, Hedvig hercegnővel – Lengyelország későbbi királynőjével –, jegyezték el, a frigy azonban a lengyelek ellenállásán megghiúsult, Vilmos végül a későbbi nápolyi királynő (II. Johanna) férje lett.

Az elsőként szabadon megválasztott fejedelem (*primus acquirens*) fiági lemenői – *stirps regia*⁶² – tehát jogigénnyel bírtak a magyar trónra, I. Károly halála után számos oklevél maradt fenn, amelyben a választással vegyes öröklés kiválóan kirajzolódik;

58 A francia trónöröklési jog, a *successio agnatica* kizárta a női öröklést, lásd: CSEKEY i. m. (1917) 21.

59 FEJÉR Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X/1. Buda, Typis typogr. regiae universitatis ungaricae, 1834. 38., „Maria, Ludouici R. H. senior filia, rex coronatur”.

60 *Codex diplomaticus...* X/1. Buda, 1834. 59., „nobisque iure successorio ordine Geniture solium et coronam dicti regni Hungariae et scepra regiminis ipsius Genitoris nostri feliciter adeptis”, 77 o., „nobisque iure successionis et ordine geniture coronam et solium dicti regni Hungariae”.

61 C. TÓTH Norbert: Királynőből királyné. Mária és Zsigmond viszonya a források tükrében, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Acta Historica*, 132, 2011. 59–71.

62 CSEKEY i. m. (1917) 2.

„Károly trónjára és koronájához elsőszülöttje, Lajos a bárók, főpapok és az ország nemesei egyhangú óhajából felemeltetett, hogy a magyar nemzet (natio) születés jogán rá háramlott országát kormányozza, és a magyarok első királyának, Szent Istvánnak Istentől adott koronájával Fehérvárott (Alba Regalis) a székesegyházban megkoronáztatott”.⁶³

Az örökléssel („elsőszülött”) vegyes választás („óhaj”) világosan kiviláglik ebből a formulából. Az elsőként megválasztott uralkodó oldalága azonban nem bírt jogigénnyel a trónra, amint az I. Károly okleveléből egyértelműen kiolvasható.⁶⁴ Ha lett volna női öröklési jog, mint ahogyan azt Mária nápolyi királyné hangoztatta, akkor a teljes nápolyi Anjou-ház – lévén mind Mária magyar királyi hercegnő lemenője – öröklési igénnyel bírt volna a magyar trónra. De ahogyan az I. Károly fentebb hivatkozott okleveléből látható, és a Lajos halála utáni események is bizonyítják, a nápolyi Anjouk ’joga’ a magyar trónra szóba sem került, Lajost leánya, Mária követte a trónon a király és a rendek közös akaratával. Az 1385/86 fordulójának zavaros állapotai durazzoi III. (Kis) Károly nápolyi király (1382–1386) Magyarországra jövelete, és a trónra törése következtében alakult ki, aki végül is letette Máriát (1385) a trónról. A durazzoi Károly uralma Magyarországon nem tartott sokáig, mert a következő év elején merényletet követtek el vele szemben, Mária visszakerült a trónra. Károly Nápolyban maradt fia, László nápolyi király (1386–1414) majd később trónkövetelőként lépett fel Zsigmond magyar királlyal (1387–1437) szemben, nem sok sikerrel,⁶⁵ ha azonban az apja törvényesen került volna a trónra, akkor

63 PÍTI Ferenc: *Anjou-kori Oklevéltár*. XXVI. 1342. Budapest–Szeged, 2007. 303.

64 FEJÉR Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VIII/1, Buda, Typis typogr. regiae universitatis ungaricae, 1832. 221. „*Dominum nostrum Karolum, ac posteritatem eius, prout legalis successio exigit, in regem Hungariae, ac naturalem Dominum perpetuum suscepimus*”.

65 C. TÓTH Norbert: A királyi hatalom próbája: Az 1403–1404. évi polgárháború. In: BÓDVAI, András (szerk.) *Luxemburgi Zsigmond emlékkönyv*, Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 2024. 39–71.,

az ő leszármazottja (László) valóban törvényes jogigénnyel léphetett volna fel a trónért Magyarországon.⁶⁶

Itt ki kell térni arra az érdekességre, hogy László nápolyi király magyarországi kísérletét követően az Árpádok vörös-ezüst sávós szimbóluma, illetve a Magyar Királysághoz tartozó címek használata (*Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae*) a Nápolyi Királyság jelképeivel és címeivel (*Hierosolimae rex*) kapcsolódott össze. Sem Lászlónak, sem pedig nővérének, II. Johanna nápolyi királynőnek (1414–1435) nem voltak gyermekei, ennek következtében a nápolyi Anjou-ház ki is halt, azonban Johanna örökösének a francia uralkodóház tagját, Renét (1435–1442) jelölte ki, aki azonban nem volt képes hosszú távon megtartani a nápolyi trónt V. Alfonz aragón király hódításával (1442) szemben. Miért fontos ez? Azért, mert mind René fiága – a Lotharingiai hercegek⁶⁷ –, mind pedig V. Alfonz fiágai⁶⁸ nápolyi királyként használták a *Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae* címet, armálisaikban pedig az árpádok vörös-ezüst sávós szimbólumai is megjelentek. Nápoly újabb aragón meghódítása⁶⁹ (1502) után a Nápolyi Királyság (hivatalosan: *Regnum Utriusque Siciliae*) a spanyol királyságokhoz került, Aragóniai II. Ferdinánd és az ő utódai – a (spanyol) Habsburgok – is használták ezeket a szimbólumokat, nem véletlen, hogy ma Spanyolország számos településén, királyi paloták, várak, városházák és katedrálisok homlokzatán az Árpádok hétszer vágott mezeje is látható a spanyol királyi armálisokban.

66 Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. III. Budapest, MTA, 1876. 626., „*Ad cuius excelsi Throni Regalis fastigium successores K., impares ac ad sublimes Regie paterneque dignitatis apices legitima nobis successionem delate nos assumptos presentibus declaramus*”.

67 A 16. században a francia politikában meghatározó szerepet játszó Guise hercegek a címükben, mint René nápolyi király leszármazói, mind viselték az Árpádok vörös-ezüst sávós szimbólumát, és használták a *Magyarország és Jeruzsálem királya* címet. A Jeruzsálem királya cím majd Lotharingiai Ferenc által, a Mária Terézia magyar királynővel kötött házassága révén kerül be a magyar királyi titulátúrába a 18. század végén, amit a Habsburgok egészen 1918-ig viseltek is.

68 Alfonz törvényes fia, János herceg Aragónt örökölte, míg törvénytelen fia, Ferrante nápolyi király lett, ezzel a 15. század második felben ’kettévált’ az Aragóniai-ház.

69 Az itáliai francia invázió (1495) miatt a nápolyi aragón rokonság letételével Aragóniai Ferdinánd meghódította és a spanyol koronával egybekapcsolta a nápolyi trónt, amely a 16 – 17. században végig a spanyol koronához is tartozott.

A 14. század végén a Habsburgok a magyar Anjoukkal nem tudták megújítani a dinasztikus kapcsolatukat és annak útján a leányágon a magyar trónt megszerezni, ahogyan azt szerették volna. A 15. század elején az Anjouk örökébe lépő Zsigmond magyar királlyal azonban sikerült egy (kölcsönös) örökösödési szerződést kötniük (1402) Bécsben, amelyben rögzítették, hogy abban az esetben, ha Zsigmond fiú utódok nélkül halna meg, akkor valamelyik osztrák herceg (Vilmos, Albert vagy Ernő) fogja örökölni a magyar trónt.⁷⁰ Habár a pozsonyi diéta elfogadta (1402) Zsigmond utódának IV. Albert (1395–1404) osztrák herceget,⁷¹ a magyar rendek (diéta) királyválasztó jogát ez nem érintette. Ezt a döntést egy politikai biztosítékként minősíthetjük, amelynek célja a trónviszályok elkerülése lehetett azzal, hogy Zsigmond utódát előre szerződésileg elfogadták, és nem hagyták a király halála utáni bizonytalanságra a dolgot. Zsigmond később (1411) egyetlen leányát, Erzsébet hercegnőt eljegyezte V. Albert (1404–1439) osztrák herceggel,⁷² mintegy megerősítendő a Habsburgokkal kötött egyezséget. Tíz esztendővel később (1421) a korábbi örökösödési szerződést figyelmen kívül hagyva, Zsigmond egyértelműen Erzsébetet tekintette örökösének országaiban.⁷³ Ezek az örökösödési szerződések a magyar trónt nem tették örökletessé, de Albertnek, mint Erzsébet férjének valóban jó politikai biztosítékot adtak arra, hogy döntő közjogi aktus, a választás útján

70 „Im Falle der König von Ungarn keinen männlichen Erben bekommt, so wird er einen von den österreichischen Herzogen zu seinem Nachfolger auf den ungarischen Thron ernennen”. És oda-vissza, ha az osztrák hercegek utódok nélkül halnak el, akkor Zsigmond öröklí az osztrák tartományokat; „So dass ihnen bei dem Erlöschen des habsburgischen Mannsstammes, König Sigmund und seine männlichen Nachkommen als Erben nachfolgen können”, a teljes német nyelvű szöveget lásd; FEJÉR Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X/4. Buda, Typis typogr. regiae universitatis ungaricae, 1841. 130–132.

71 *Codex diplomaticus...* X/4. 132–140. „consilio et uoluntate vniuersorum Prelatorum, Baronum Nobilium et regnicolarum regni nostri Hungarie”.

72 Lásd a teljes szöveget németül; CZIRÁKY i. m. (1820) 215.

73 FEJÉR Georgius: Fenntartotta ugyanakkor annak lehetőségét, ha másik leánygyermek is születne, akkor megoszthatja azokat közöttük, lásd: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X/6. Buda, Typis typogr. regiae universitatis ungaricae, 1844. 376. „*Elisabethae haeredi filiae, eius coniugi, de Hungariae, Bohemiaeque et Moraviae possessione cavit, quas unica haeres esset accessura, si absque mascula prole ipse decederet Quod si alteram adhuc filiam nasci contingeret, tum Elisabetha utrum vellet, e duobus regnis una cum Moravia eligeret, alterum sorori relinqueret*”.

a trónra kerüljön. A szerződések kiválóan visszaadják azt a nyugati magánjogias szemléletet, mintha az ország a királyi család magántulajdona lett volna, mint az osztrák örökös tartományok, amiről szabadon rendelkezhet az uralkodó, az uralkodócsaládok pedig egymás között adhatják-vehetik, mint azt számos helyen megtették.⁷⁴

A Habsburgok küzdelmei a magyar trónért (1437–1526)

Még Zsigmond uralkodása alatt érdeklődni kezdtek a Jagellók Zsigmond unokáival – Anna (1432) és Erzsébet (1436) hercegnők – kötetlen lehetséges frigy iránt, így teremtve jogigényt a magyar és a cseh trónra. Amikor Zsigmond 1437-ben meghalt, a vejét, Albert osztrák herceget az ott tartózkodó magyar bárók magyar királlyá választották Pozsonyban (1437), nem sokkal később Székesfehérváron magyar királlyá koronázása is megtörtént. Ezt követően nem sokkal cseh és római királlyá (1438) is választották. Csak zárójelben érdemes megemlíteni, hogy Borbála királyné a Jagellók uralmát kívánta volna a Habsburgokkal szemben, Kázmér herceg meg is próbálkozott a cseh trón megszerzésével, fegyveres konfliktusra is sor került. A házassági ajánlat lengyel részről való napirenden tartását és súlyát jól visszaadja, hogy később Albert dekrétumában a leányok kiházásításáról külön cikkely rendelkezik, méghozzá többek között az ország tanácsához kötve azt. Amikor Zsigmond magyar király 1437-ben meghalt, a vejét, Albert osztrák herceget magyar királlyá választották Pozsonyban⁷⁵ (1438), majd cseh és római király is lett apósa halála után. Csak zárójelben érdemes megemlíteni, hogy Zsigmond második hitvese, Borbála már ekkoriban a Jagellók jelöltségét kívánta volna a Habsburgokkal szemben. Nagyon érdekes vita bontakozott ki az esztergomi érsek és a veszprémi püspök

74 CSEKEY i. m. (1917) 70.

75 FEJÉR Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. XI. Buda, Typis typogr. regiae universitatis ungaricae, 1844. 29. „*praelatisque, baronibus, proceribus, et regnicolis in multitudine et quantitate copiosa in hunc locum pro serenissimi principis, domini nostri, Domini Alberti, ducis Austriae, in regem Hungariae electi, coronatione conuenientibus*”.

között a koronázás kapcsán, ami Erzsébet jogállása feletti vitára nyúlt vissza, hogy ő most az ország örököse vagy sem? Nem volt világos, hogy Erzsébet *sui iuris* Magyarország *királynője* lesz – ahogyan egykor Mária volt Lajost követően –, vagy ő 'csak' a király hitveseként Magyarország *királynéja* lesz? Végül is a *királyt*, Albertet az esztergomi érsek, a *királynét*, Erzsébetet pedig a veszprémi püspök koronázta meg a szokásoknak megfelelően. De a felmerült közjogi vitának a lenyomatát látjuk az 1439. évi dekrétum szövegében is még: „Erzsébet királyasszony ez ország örököse”, olvassuk a textusban.⁷⁶ Ennek ellenére Erzsébet minden adományát semmisnek nyilvánították később, és azokat nem is tartották meg.⁷⁷

Albert még két évet sem töltött a magyar trónon, az oszmánok elleni hadjáratra készülve a táborban kitört járvány következtében elhunyt. Erzsébet királyné várandós volt, a két leány – Anna vagy Erzsébet utódlása szóba sem került. 1438-ban az oszmánok betörték Erdélybe, majd 1439-ben elfoglalták Szerbiát, kulcsországot a magyar védelem szempontjából, sőt bosnyák betörésre is sor került a horvát részeken. Az ország igen komoly oszmán fenyegetéssel nézett szembe. A rendek megosztottak voltak a trón betöltését illetően. Egy részük III. Ulászló lengyel király és litván nagyfejedelem (1434–1444) megválasztását kívánta, mint már Zsigmond utolsó éveiben is ezt várta, a lengyel követség Budán 1439 év végén fel is kérte a magyar trónt. Mivel azonban konfliktus volt a lengyelekkel Csehországban – Kázmár herceg és Albert király küzdelme miatt –, délen pedig a bosnyákokkal a horvát részeken, a magyar diéta 1440 januárjában követséget hatalmazott meg azzal, hogy utazzon el Krakkóba, és rendezzék a viszonyt és jussanak megállapodásra. A küldöttség mandátuma nem terjedt ki Ulászló meghívására vagy megválasztására a magyar trónra. Szó sem volt a lengyel király meghívásáról a magyar trónra. Erzsébet azonban be nem várva a rendek cselekvését, udvarhölgyével elhozatta titokban a Szent Koronát annak őrzési helyéről (Visegrád) arra az esetre, ha fia születik, akkor nála legyen a korona. Így is történt, Erzsébet a lengyel betörtéstől tartva szűk körben választást

76 CJH. 1439. évi XII. tc. „serenissima principe, domina Elizabeth regina [...] est haeres hujus regni”.

77 Tripartitum II. R. 14. cikk 34.§.

és koronázást rendezett a pár hónapos fiának, V. Lászlónak. A rendek többsége hajlandó lett volna elfogadni a gyermekkirályt, de mivel Erzsébet a koronázást követően nem tudta időben visszacsempészni a Szent Koronát Visegrádra, és miután kiderült az ármány, a kirobbanó botrány Erzsébet híveinek jelentős részét elidegenítette tőle, akik addig V. Lászlót hajlandóak lettek volna támogatni. Időközben a krakkói udvarban a magyar küldöttség tagjai az oszmán követet találták legnagyobb meglepetésükre, ezért a kettős (lengyel-oszmán) nyomás alatt megállapodtak Ulászlóval magyarországi uralkodásának feltételeiről. Ulászló sereg élén jött Magyarországra, ezzel fegyveres ellenségeskedés tört ki a Habsburg és a Jagelló dinasztia hívei között, amit végül Erzsébet (†1442) veszített el, Lászlót a Szent Koronával együtt még időben a rokon Frigyes osztrák herceg őrizetére bízta, aki Ausztria kormányzását (önkényesen) átvette László nevében. I. Ulászlót (1440–1444) nem tudták a Szent Koronával megkoronázni magyar királlyá, csak Szent István ereklyetartójával.

„mert a koronázás mindig az országlakók akaratótól függ és a korona hatékonysága s ereje az ő jóváhagyásukon alapul, és ha azt visszaszerezni nem lehet, minden hatás híján legyen és minden jelképisége, misztériuma és ereje erre az új koronára értessék és ezzel a levéllel mindnyájunk akaratóból... átszálljon, megadván egyszersmind megegyező akarattal és rendelkezéssel urunknak és most megkoronázott királyunknak azt a legteljesebb képességet és hatalmat kegyelmek, adományok és örök megerősítések gyakorlására, jószágok időleges adományozására és bérbeadására,» nagyobb és kisebb egyházi javak és főpapi székek feletti rendelkezésre, a hűtlenek és bűnösök megbüntetésére stb., szóval mindabban való intézkedésre, «ami a magyar királyokra, az ő elődeire és ezek hatalmára bárminő módon tudniillik szokásból vagy jog szerint tartozott, mintha őt az előbbi, most elvitt koronával koronázták volna meg, amint ez szokás volt».⁷⁸

78 Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, MTA, 1941. 96.

Az oszmánok az ország belső megosztottságát kihasználva megpróbálkoztak Nándorfehérvár elfoglalásával (1440) ez volt a déli végvárrendszer kulcsának első oszmán ostroma.

Mivel Ulászló a várnai csatában (1444) életét veszítette, és mivel nem volt utóda, így a magyar trón újfent megüresedett. Öccse, Kázmér herceg, később lengyel király (1447–1492) meghívása a magyar trónra ekkor fel sem merült.⁷⁹ A budai diéta (1445) elismerte V. Lászlót törvényes magyar királynak, és lépéseket tett annak érdekében, hogy Frigyes gyámsága alól kiszabadítsák.⁸⁰ Ugyanakkor a legbefolyásosabb bárót, az oszmánellenes küzdelmek vezéralakját, Hunyadi Jánost kormányzóvá⁸¹ (1446–1453) választották a rendek. Ezzel együtt mind Hunyadinak, mind Frigyesnek nagyon kényelmes helyzet volt, hogy László továbbra is gyámság alatt maradt, Hunyadi kormányzó és Frigyes római király meg is egyeztek (1450) abban, hogy László király 18 éves koráig Frigyes gyámsága alatt marad Bécsben.⁸² Csak zárójelben érdemes megemlíteni, hogy a magyar rendek egy része az 1440-es években az aragón-nápolyi-magyar szövetség lehetőségét, Alfonz aragón-nápolyi király meghívását a magyar trónra is felvette.⁸³ Végül is 1452-ben Frigyes Rómában császárrá koronázta a pápa, ahová László is elkísérte, a magyar rendek viszont László király gyámságának megszüntetése érdekében léptek fel Bécsben, miután ezt sikerült is elérni, a pozsonyi diéta (1453) előtt László király letette a koronázási esküt, amit 1440-ben nem tudott letenni, és fordítva, a rendek pedig az uralkodónak tettek hűségesküt.⁸⁴ Előbbi azért is fontos volt politikailag, mert abban az évben esett el Konstantinápoly, az utolsó nagy akadály az oszmánok előtt, Magyarország a tatárjárás óta nem látott veszedelemmel volt kénytelen szembe nézni. Erről a válságos helyzetről tanúskodnak a következő évi budai diéta dekrétumában

79 Albert leánya, Erzsébet magyar királyi hercegnő később (1454) Kázmér hitvese lett, a Jagellók majd Mátyással szemben éppen Erzsébet jogára hivatkozva léptek fel trónkövetelőként.

80 *CJH*. 1445. évi I. tc.

81 *CJH*. 1446. évi I. tc.

82 Köblös – Süttő – Szende i. m. 187.

83 Anderle Ádám: Az aragón kapcsolat. *Történelmi Szemle* XXXVIII (1996) 4:401–111.

84 *CJH*. 1453. évi I-II. tc.

olvasható rendelkezések.⁸⁵ A király azonban továbbra sem tartózkodott (állandóan) az országban, csak időszakosan. 1456-ban az oszmán támadás hírére véve a király a budai diéta berekesztése után el is hagyta az országot, annak védelmét Hunyadi szervezte. Hunyadi János legfőbb támaszát az új (spanyol) pápa, III. Kallixtus (1455–1458) jelentette, aki a spanyol Carvajal bíborost legátusként küldte Magyarországra, neki és Kapisztrán Szent János vezette keresztes seregnek döntő szerepe volt a nándorfehérvári diadal (1456) kivívásában. A diadal után Hunyadi János a kitört járványban életét vesztette, a király és nagybátyja, Ulrik gróf a helyszínre látogatása során viszályba keveredett Hunyadi Lászlóval, Ulrik gróftól Hunyadi hívei meg is ölték. Bár a király megesküdt, hogy nem áll bosszút a Hunyadiakon, később a bíróság hűtlenség miatt mégis halálra ítélte Hunyadi Lászlót, a kisebb fiút, Mátyást pedig az uralkodó az országból távozva magával vitte Bécsbe, majd onnan Prágába. Mivel azonban V. László időközben fiú utódok nélkül váratlanul elhunyt (1457), az osztrák öröksége ugyan a rokonságra szállt, a magyar (és a cseh) trón újfent megüresedett.

A budai királyválasztó diétán (1458) Kázmér lengyel király követi is megjelentek (hitvese Habsburg Erzsébet magyar hercegnő 'jogán') felkérendő a magyar trónt, de meg sem hallgatták.⁸⁶ A diéta Hunyadi Mátyást megválasztotta magyar királynak⁸⁷ (1458–1490), de a Szent Korona még mindig a császár őrületében volt, később ez ürügyet adott Frigyesnek, hogy igényt tartson a magyar trónra. Ha a korábban még Zsigmond által kötött öröklési szerződés (1402) kötelező, közjogi erővel bírt volna, akkor Frigyes – mint az abban jogosított (Ernő) herceg fia –, joggal tarthatott volna igényt a magyar trónra. A császár számára a lehetőség 1459-ben jött el, amikor a Mátyással szembeszálló bárók egy csoportja – nem a diéta (!) – megválasztotta magyar királynak.⁸⁸ Ez persze háborút provokált Mátyás és Frigyes között, Mátyás a császár fivérét, VI. Albert

85 CJH. 1454. évi dekrétum szinte egésze az ország védelmének szervezéséről szól.

86 FRANKÓI Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526), In: SZILÁGYI Sándor (ed.): *A magyar nemzet története*. Budapest, 1896. 178.

87 A dekrétum szövegében is olvashatjuk „*Mathiae Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. electi regis*”, lásd: CJH. 1458. évi dekrétum.

88 PÁLOSFALVI Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkről krónikájához, *Századok* 147. (2013) 2:347–380. 369.

osztrák főherceget támogatta Frigyes ellenében Ausztriában, de a főherceg váratlan halála (1462) miatt végül is egyezsége jutott a császárral a bécsúj-helyi békében⁸⁹ (1463), amely egy örökösödési klauzulát is tartalmazott.⁹⁰ A császár elismerte Mátyást Magyarország törvényes királyának, és visszaadta a Szent Koronát.⁹¹ Mátyás a koronázására (1464) összehívott országgyűlésen olyan törvényt hozott, amely a Szent Korona őrzési helyét (Visegrád) és a diéta által választott koronaöri méltóság felállítását rendelte el.⁹² A császár fiává fogadta Mátyást, Mátyás pedig apjának fogadta Frigyeset – Mátyás leveleiben következetesen „mindenkor felséges római császár, drága atyánk” szólította⁹³ – azon feltétel alatt, hogy ha Mátyásnak halálakor nem lennének törvényes fiai, akkor Frigyes, vagy az ő utódai – akik közül a diéta majd szabadon választhat (!) – fogják örökölni a magyar trónt;

„Ha a magyar királyi trón üresedésekor nem lennének a fent mondott Mátyás király urunk ágyékából származó törvényes fiúk vagy unokák, ő császári felsége, vagy fia, akit erre kijelölt, és őfelsége elhunyt után az, akit fiaént hátrahagy, vagy ha több ilyen is lenne, az egyik azok közül, akit ez az ország meg fog választani álljon királyként a magyar királyság élére az ország teljes támogatásával”.⁹⁴

89 BARISKA István: II. Pius és az 1463. évi békeszerződés. *Vasi Szemle* 68. (2008) 4:423–438.

90 Mátyás első hitvese, Podjebrád Katalin várandós volt a tárgyalások során, politikai értelemben Mátyás tehát könnyebben egyezhetett bele az örökösödési záradék elfogadásába.

91 PÁLOSFALVI i. m. (2018) 153.

92 *CJH*. 1464. évi II. tc.

93 „*Romanorum imperatori semper augusto, patri nostro carissimo*”, lásd a császárhoz írt leveleket, FRAKNÓI Vilmos (Mayer Gyula): *Mátyás király levelei*. Budapest, Nap kiadó, 2008.

94 KÖBLÖS – SÜTTŐ – SZENDE i. m. 196., de lásd a latin szöveget: Casparis Ursini Velii: *De Bello Pannonico*, Libri Decem, 1762, 204–210, 208, „Quod vacante Regno Hungarie filiis seu nepotibus legitimis, ex prefati domini nostri Regis Mathie lumbis procreatis non extantibus, sua Imperialis Maiestas aut filius sue Cesaree sublimitatis quem ad hoc deputandum duxerit & post sue Serenitatis decessum filius eiusdem sue Maiestatis: quem reliquerit, aut si plures fuerint relictis, alter ex istis quem Regnum ipsum preelegerit in Regem ipsi Regno Hungarie preficiatur cum plena eiusdem Regni administracione”.

A szerződés megengedte Frigyesnek, hogy használja a „*Magyarország királya*” (*Rex Hungariae*) címet,⁹⁵ aminek majd később még jelentősége lesz, erre visszatérek. Az öröklést az országgyűlés soha nem cikkelyezte be, azt nem találjuk meg a törvények között – a főpapok, bárók, nemesek közül sokan adták hozzájárulásukat a békekötéshez, ami egy hasonló megoldás volt, mint a Zsigmond által kötött egyezséghez történt hozzájárulás hatvan évvel korábban –, így a szabad királyválasztás joga továbbra is épségben volt. Habár Mátyás – első hitvesének, Podjebrád Katalinnak halála után – feleségül kívánta venni a császár leányát, Kunigunda főhercegnőt, FrigyesSEL személyesen tárgyalt (1470) is Bécsben, de a császár vonakodott a beleegyezését adni.⁹⁶ Az 1470-es, 80-as évek jelentős része a Habsburgokkal és a Jagellókkal fellángoló háborúskodásokkal telt el.⁹⁷ Mivel Mátyásnak Ferrante nápolyi király leányával, Beatrix hercegnővel kötött (második) házasságából nem született gyermeke, ezért halálával a magyar trón üresen maradt. A Habsburgok ekkor bejelentették igényüket a magyar trónra, úgy a 75 (!) esztendőS Frigyes császár, mint a fia, Miksa (1483-tól) római király is.⁹⁸ Miksa kinyomtatatta az 1463-as bécsújhelyi szerződést és azt megküldte a különböző európai királyi udvarokba, hogy bizonyítsa a jo-

95 „Item quia prefatus dominus noster Imperator bonis & honestis respectibus hucusque titulo & nomine Regio Regni Hungarie usus est, deliberatum est & conclusum, quod eadem sua Maiestas Imperialis huiusmodi titulo Regio a prelatibus Baronibus Nobilibus Proceribus & aliis Regnicolis Regni Hungarie, inantea libere & quiete in eorum litteris & vblibet honorata & decorata quoaduixerit remaneat & Rex dicti Regni Hungarie ac aliorum Regnorum eidem Regno coherencium nominari & vocari & eo titulo vti & frui possit & valeat, impedimento contradiccione & turbacione Regis pro tempore, dominorumque & Inhabitorum ipsius Regni prorus amotis” Uo. 206.

96 FRANKÓI Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526), In: SZILÁGYI Sándor (ed.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1896. 236.

97 Az V. László halála után a cseh trónra megválasztott huszita Podjebrád Györggyel szemben Mátyás fellépett, sőt cseh királlyá is koronáztatta magát, mire Podjebrád a lengyel Kázmér király legidősebb fiának, Ulászlónak ajánlotta fel a trónt, aki azt apja segítségével, anyjai nagyapja, Albert cseh király jogán tartott igényt arra. Ulászlót Mátyás nem tudta legyőzni, ezért később meg is osztottak, Ulászló bírta Csehországot, Mátyás pedig Morvaországot és Sziléziát, valamint a két Lausitz hercegséget.

98 KUBINYI András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle* XXXIII. (1991) 1-2:1–54.

gos igényüket a magyar trónra.⁹⁹ A rendek egy alkalmas, tehetős, erős vezetőt kívántak, aki képes arra, hogy az oszmánok ellen összefogást tudjon szervezni, és ez ezen elvárásnak csak egyetlen jelölt felelt meg; Kázmér lengyel király legidősebb fia, Ulászló (1471 óta) cseh király – a néhai I. Ulászló unokaöccse –, akit szigorú feltételek alatt meg is választott a diéta.¹⁰⁰ Érdemes megjegyezni, hogy II. Ulászló anyja, Erzsébet (†1505) magyar hercegnő révén, mint Albert király unokája tartott igényt a magyar trónra is. A magyar rendek úgy számoltak, hogy a cseh király, Ulászló megválasztása azonnal véget vet a cseh háborúnak. Azzal is számolhattak, hogy mint legidősebb fiú, jó eséllyel ő veszi majd át apja, Kázmér után a lengyel és a litván trónt is, létrehozva így egy, addig soha nem látott magyar-cseh-lengyel-litván perszonális uniót. Egy gond volt, hogy mindez ütközött a krakkói tervekkel.¹⁰¹ II. Ulászlónak (1490–1516) először le kellett számolnia ellenfeleivel, Corvin János szlavón herceggel, Mátyás törvénytelen fiával, Miksa római királlyal, aki sereggel tört be Magyarországra, hogy elfoglalja a trónt¹⁰² (1491). Majd le kellett győznie saját testvérét, János Albert herceget, aki lengyel sereggel tört be Magyarországra, és akinek a javára végül lemondani kényszerült a lengyel és a litván trónigényéről.¹⁰³ Ezzel a magyar-cseh-lengyel-litván perszonálunió lehetősége el is veszett. Mindeközben az oszmánok a déli végeket zaklatták. 1490-91 során II. Ulászló minden riválisát legyőzte, és később stabilizálni tudta hatalmát az országon belül is.

A Habsburgok ugyan fegyverrel sem tudtak érvényt szerezni a trónigényüknek, de a kényszerhelyzetben folytatott pozsonyi béketárgyalások¹⁰⁴ (1491) során megújították a még Mátyással kötött bécsújhelyi szerződést;

99 FRANKÓI i. m. (1896) 336.

100 Lásd a farkashidai oklevelet, *CJH*. (1490) 473.

101 A Jagellók terve az volt, hogy dinasztikus uniót hoznak létre Közép-Európában, Ulászlóé a cseh korona, a magyar trónt Kázmér, majd annak halála (1478) után János Albert, Lengyelországot Sándor, Litvániát pedig Zsigmond herceg kapta volna meg.

102 E. KOVÁCS Péter: Miksa magyarországi hadjárata, *Történelmi Szemle* XXXVII. (1995) 1:35–49.

103 NEUMANN Tibor: A kassai hadjárat. II. Ulászló zsoldosserege és a lengyelek elleni harc (1490–1491). In: PÓSÁN László – VESZPRÉMY László (ed.): *Elfelelt háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 363–397.

104 WIESFLECKER, Hermann: Das Erste Ungarn-Unternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag (1490/91). *Südost-Forschungen* 18, 1959. 26–75., NEUMANN Tibor: Béke-

„Hogy ha Ulászló király úr saját ágyékából származó törvényes örökösök hátra hagyása nélkül halna meg, vagy úgy, hogy ilyeneket hátrahagy, de ezek tőlük származó örökösök nélkül távoznának el, ebben az esetben Miksa római királyt, vagy ha ő nem lenne életben, valakit a fiai közül, vagy ha ezek sem élnének, az ágyékukból egyenes ágon leszármazó fiú örökseik közül valakit, akit megválasztandónak tartana, törvényes és kétségbevonhatatlan királyuknak fogják elismerni, és minden nehézség nélkül megengedik neki, hogy az ország birtokbavételére megjelenjék, az ország birtokába beiktatják, és iránta mint királyuk és uruk iránt köteles engedelmességet tanúsítanak, erre a döntésükre pedig azon a gyűlésen a római király felé a fent mondott római király követének jelenlétében nyilvánosan és ünnepélyesen meg fognak esküdni”.¹⁰⁵

A Habsburgok és a Jagellók nagyon szoros rokonságban álltak egymással ekkoriban már, a Jagelló fivérek édesanyja Erzsébet magyar hercegnő – Albert magyar király leánya – volt, míg III. Frigyes császár Alexandra litván hercegnőnek, II. Ulászló lengyel király (1386–1434) testvérének az unokája volt. Az 1491-es pozsonyi szerződést ugyan magyar részről egyházi és világi magas méltóságviselők megerősítették, de az öröklésre vonatkozó záradékát a magyar diéta soha nem cikkelyezte be, következésképpen ugyanaz a helyzet állt elő, mint a korábban Zsigmon vagy Mátyás által kötött hasonló szerződések esetében is; az közjogi erővel nem bírt. A kontraktus immáron Miksa római királynak is

kötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). *Századok* 144. (2010) 2:335–372., NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). *Századok* 145. (2011) 2:293–347.

- 105 VELIUS i. m. (1762) 238–260, 246, „Si dominum Wladislaum Regem, liberis masculis, ex lumbis suis legitime procreatis, non relictis, aut eisdem relictis, & sine Heredibus descendenti-bus mortuis decedere contingat Quod in tali casu, ipsum Maximilianum Romanorum Regem, aut eo non existente, aliquem ex filiis suis, aut his non existentibus, eorum heredibus masculis, per lineam rectam ex lumbis eorum descendenti-bus, quem eligendum duxerint, pro suo legitimo & indubitato Rege acceptabunt, ad possessionem Regni, absque omni difficultate venire permittento in possessionem Regni inducent, illi, vti Regi et domino suo, debita obsequia prest-abunt hancque Sentenciam, publice & Sollenniter in eadem congregacione, Romanorum Regi, in prefatorum Regis Romanorum Oratorum presenrcia, iurabunt”.

megadta, hogy használhassa a *Rex Hungariae* titulust,¹⁰⁶ csakúgy, mint annak idején Frigyes császárnak is a bécsújhelyi egyezség. A magyar diéta királyválasztási jogát később (1498) a rendek világosan ki is nyilvánították;

*„ha ez az ország valamikor, Magyarország királyának örökösök nélkül való elhalálózása miatt, királyi méltóság nélkül találna lenni: az esetre, valahányszor az országglakósok közönsége új király választása végett összegyűlné, a külföldi követek közül (a minők az urak és a közönség eltántorítása céljából igen gyakran sokan szoktak a királyok és fejedelmek részéről ide jönni) senkit sem szabad bebocsátani, hogy az új királyra nézve annál helyesebben lehessen intézkedni. Mert maguk az országglakósok fognak arról gondoskodni, hogy azt, a kit megválasztottak, tisztelettel behozzák”.*¹⁰⁷

Ez nyilvánvaló utalás volt Miksa 1491-es magyarországi hadjáratára, és talán János Albert betörésére is, továbbá annak kifejezése is, hogy a Habsburgok magyar trónra vonatkozó örökösödési jogát nem ismerik (el) a rendek. Miután II. Ulászló stabilizálta uralmát Magyarországon, kibékült testvéreivel, és egy fejedelmi találkozó keretében Lőcsén (1494) véd- és dacszövetséget kötött velük.¹⁰⁸ Ezt követően határozottan lépett fel a befolyásos magyar bárók egy részével szemben,¹⁰⁹ Újlaki Lőrinc herceg ellen pedig szabályos hadjáratot vezetett.¹¹⁰

106 „Item, Romanorum Rex, titulo Regni Hungarie, uti poterit, Et ita a domino Rege Wladislao & Regnicolis appellabitur, quemadmodum Cesarea Maiestas eodem hactenus vsa fuit, & deinceps vtetur, vicissim quoque Cesar & Romanorum Rex, & ipsorum subditi, dominum Wladislaum Regem Hungarie, cum Titulo solito Regni Hungarie, appellare & intitulare tenebuntur”, *De Bello Pannonico*, 249.

107 *CJH*. 1498. évi XLV. tc.

108 DIVÉKY Adorján: *Az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszus*. Lőcse, Reiss József, 1913., DIVÉKY Adorján: *Újabb elmélet az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszusról*. *Századok* 54. (1920) 371–379.

109 NEUMANN Tibor: II. Ulászló király délvidéki utazásai (1494–1496). *Bácsország* 68. (2014) 49–56.

110 FEDELES Tamás: *A király és a lázadó herceg – Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012.

Politikai számításból II. Ulászló még 1490-ben (szándékosan) érvénytelen frigyet kötött Beatrix özvegy magyar királynéval,¹¹¹ aminek azonban csak 1500-ban sikerült érvénytelenítését elérni a Szentszék előtt,¹¹² a nápolyi király erős nyomás alá helyezte a Szentszéknek annak érdekében, hogy az a házasságot ne érvénytelenítse. II. Ulászló új házasságot ezért csak ezt követően tudott kötni, még hozzá a francia király rokonával, Anne de Foix hercegnővel.¹¹³ 1503-ban megszületett Anna hercegnő, de a következő évben Ulászló súlyosan megbetegedett. Ebben a bizonytalan helyzetben Miksa római király a birodalmi gyűléstől pénzügyi és katonai támogatást kért, hogy 'ha eljön az idő, akkor érvényt tudjon szerezni az 1491-es pozsonyi szerződésben foglalt örökösödési záradéknak, Magyarországot pedig, ha kell, fegyverrel hódíthassa meg a 'birodalom számára'. Erre a komoly fenyegetésre válaszolva¹¹⁴ a magyar diéta elfogadta a rákosi végzést (1505), amit maga Werbőczy fogalmazott;

„Ennyi és ilyen súlyos bajoknak, mindnyájunk nagy kárának valahára véget óhajtunk vetni. Meg akarjuk akadályozni azt, hogy még nagyobb veszedelembé süllyedjünk azon esetre, ha kegyelmes urunk, Ulászló király (ki nemcsak kegyelmesen, nagylelkűen kormányoz s föntart minket, hanem több szabadságunkat megújította) férfiorokös nélkül találna elhúyni és idegen fejedelem hazánkat erőszakosan elfoglalván, minket örökös szolgaságra juttatna. Mivel nincs a föld kerekiségén nemzet, mely nem önvéréből, önnemzettségéből választja királyát, urát: mi sem engedhetjük, hogy országunk, mely a kereszténységet, várfoka és vértje gyanánt, mindenkor a maga és övéi bő vérehullásával védelmezte, másoknál alábbvaló és boldogtalanabb legyen.”¹¹⁵

111 FRANKÓI Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest, Méhner Vilmos, 1889. 40.

112 FRANKÓI i. m. (1889) 79.

113 FRANKÓI i. m. (1889) 81.

114 Kubinyi András: Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittya ideológia. *Századok* 140. (2006) 1:361–374. 370.

115 A teljes latin szöveget közli MARCZALI Henrik: *A magyar történet kútforrásainak kézikönyve*. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.-T. 1902. 318. *Huic igitur et tanto malo, nostroque omnium supremo dispendio volentes iam tandem occurrere; ne si modernum graciosis-*

Ez egyértelműen a szent római birodalmi törekvésekkel szembeni lépés volt. Egy évvel később (1506) Ulászlónak fia született, Lajos, így a feszültség enyhült, még azon évben újabb szerződésben újították meg a pozsonyi békét; „*Mi Miksa király kifejezetten fenntartunk magunknak és örökösainknek minden egyes örökösödési és bármilyen más jogot, amelyeket a magyar királyság és tartozékai irányában eddig támasztottunk és jelenleg is támasztunk*”.¹¹⁶ Ezt az egyezséget sem cikkelyezte be a magyar diéta. II. Ulászló felelevenítve a kora középkori gyakorlatot, Lajost még életében megválasztatta és megkoronáztatta¹¹⁷ (1508) magyar királlyá. I. Miksa (1508 óta) választott római császár mindent megtett, hogy megtörje a Jagelló fivérek szövetségét, 1506-ban II. Ulászló legkisebb testvére, az addig a budai udvarban vendégeskedő Zsigmond (1506–1548) foglalta el a lengyel-litván trónt. A császár sikerrel hozott össze egy lengyel-litván ellenes szövetséget a moszkvai fejedelemség, illetve a Német Lovagrend bevonásával, amely – az oszmán szövetségben álló krími tatárok betöréseivel, zaklatásaival kiegészülve – olyan nyomás alá helyezte Krakkót, hogy végül is szétfeszítette a Jagelló fivérek szövetségét.¹¹⁸ 1514 után világossá vált, hogy a lengyel-litván hatalom nem képes az oszmánokkal szembeni védekezésre segítséget biztosítani, amely a Magyar Királyság számára létkérdéssé kezdett válni. A Dózsa-felkelést¹¹⁹ (1514) követően a Jagelló fivérek, annak érdekében, hogy a négy égtáj felől érkező elviselhetetlen nyomástól valamelyest szabaduljanak, Pozsonyban tárgyalásokba kezdtek I. Miksa császár követivel, a személyes találkozó-

simum dominum nostrum dominum Wladislaum Regem Hungarie et Bohemie etc. qui nos in omni gracia et libertate non modo graciose rexit et conservavit, sed etiam plures libertates nostras reformavit, ab hac luceabsque heredibus masculinis decedere contingat, nos et hoc Regnum in maiori discrimine permaneant, et ne quisquam forensium Principum Regnum istud violenter usurpet, neque in servitutum perpetuam redigat. Maxime etiam et precipue ea ratione inducti, quo per totum orbem nulla dinoscitur nacio seu gens, que non de gente et sanguine atque nacione sua Regem et Dominum sibi eligeret”.

116 KÖBLÖS – SÜTTŐ – SZENDE i. m. 269–274. 272.

117 C. TÓTH Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és a helytartói intézmény története (1342–1562)*. Budapest, MTT-BTK TTI, 2020. 14.

118 PÓSÁN László: *A magyarországi Jagellók és a Német Lovagrend Brandenburgi Albert nagymester idején (1511–1525)*. *Századok* 150. (2016) 2:387–405. 394.

119 C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (ed.): *Keresztesekekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015.

ra végül Bécsben került sor (1515), a középpontban Közép-Európa, különösen a magyar és a cseh királyságok sorsa volt.¹²⁰ A Jagellók beleegyeztek abba, hogy ha II. Ulászló fiága kihal, akkor I. Miksára, vagy utódaira száll a magyar és a cseh trón. Megállapodtak, hogy Ulászló fia, Lajos herceg feleségül veszi a császár unokáját, Mária főhercegnőt, Ulászló leánya, Anna hercegnő pedig feleségül megy a császár valamelyik unokájához – Károlyhoz vagy Ferdinándhoz – amit majd később eldöntenek.¹²¹ A császári politika sikerében a Fugger bankháznak kulcsszerepe volt.¹²² II. Lajos magyar- és cseh király (1516–1526) valóban feleségül vette Máriát – csakúgy, mint I. Ferdinánd osztrák főherceg is Annát – a worms birodalmi gyűlésen történt megállapodást (1521) követően. A házassága és Mária királynéi koronázása alkalmával (1522) II. Lajos letette a koronázási esküjét,¹²³ amit korábban nem tudott letenni, ennek Nándorfehérvár elvesztése (1521) miatt kulcsfontossága volt belpolitikai okokból. A Jagellók és a Habsburgok között Bécsújhelyen (1523) még egy újabb fontos diplomáciai rendezésre került sor még Mohács előtt. A mohácsi ütközetből menekülőben a magyar király életét vesztette, minthogy házasságából nem születtek gyermekek, a Jagellók magyarországi fiága kihalt.

A Habsburg-ház hamis „kettéválása” a 16. század elején

Mielőtt az 1526 utáni évszázadok trónbetöltési rendjének elemzésébe kezdenénk, érdemes tisztázni a Habsburgok 16–17. századi jogfelfogását a hatalom

120 TRINGLI, István – DYBAŚ, Bogusław: (Hg.): *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. Budapest, 2019.

121 A teljes szöveget latinul közli; HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria 1: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból (1442–1538)*. Pest, Eggenberger Ferdinánd akadémiai, úgy Geibel, Hartleben, Kilian egyetemi, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer, Ráth pesti, Haas bécsi könyvtárusoknál, 1857. 54–63.

122 WENZEL Gusztáv: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Budapest, MTA, 1882., HERMANN Zsuzsanna: *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1961.

123 FRANKÓI i. m. (1896) 434.

jogi természete kapcsán, ugyanis az alapvetően eltért a magyar felfogástól és jogi valóságtól. Érdeemes tisztázni továbbá azt a téves értelmezést is, miszerint a Habsburg-ház a 16. század elején 'szétvált' volna egy ún. 'spanyol' és egy 'osztrák' ágra az V. Károly császár (1520–1556) és öccse I. Ferdinánd osztrák főherceg (1521–1564) közötti brüsszeli kölcsönös örökösödési szerződés (*Pactum Mutuae Successionis*, 1522), értelmében. Az 1482 és az 1526 közötti időszak a Habsburgok számára a különböző országok megszerzésének évtizedeit jelentette. Miksa főhercegnek a Mária burgundi örökösével kötött házasságából (1477) született fia, Fülöp főherceg a burgundi hercegség (Németalföld) szuverén ura lett (1482–1506), anyja, Mária hercegnő váratlan halála (†1482) után. A Habsburgok így az osztrák örökös tartományok mellett már a burgundi örökséget is magukénak tudhatták. Fülöp a spanyol uralkodók (Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd) leányával, Aragóniai Johanna infánsnővel lépett frigyre,¹²⁴ aki – idősebb testvéreinek halála után – a spanyol királyságok közvetlen örökösőnévévé lépett elő, Kasztíliát anyja, Izabella királynő (†1504) halála után meg is örökölte, bár helyette apja, II. Ferdinánd aragón király vitte a gyámkormányt.¹²⁵ Ugyan Fülöp főhercegnek semmi joga nem lett volna a kasztíliai trónra, úgy a kasztíliai támogatói segítségével, mint a külső nyomás hatására végül is – Johanna heves ellenzése mellett (!) – a kasztíliai Cortes elismerte társuralkodónak (1506), apósa pedig lemondott a kormányzóságról. Az erővel megszerzett kasztíliai trónt azonban nem sokáig birtokolhatta a főherceg, né-

124 MONTENEGRO, Enrique Cantera: La política de alianzas matrimoniales de los Reyes Católicos. *Los reinos hispánicos ante la Edad Moderna*. 1995, 465–502., EDELMAYER, Friedrich: ¿Descubrimiento o encuentro? Maximiliano I y los Reyes Católicos. In: Luis Antonio Ribot García – Adolfo Carrasco Martínez – Luis Adao da Fonseca (ed.): *El Tratado de Tordesillas y su época* 1, 1995, 217–226, o. WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 67. 1959. 1–52.

125 GÓMEZ-MAMPASO, Blanca Sáenz de Santa María: Una visión sobre el testamento y el codicilo de Isabel la Católica. *Icade*, 2004. 113–152., <http://www.delsolmedina.com/TestamentoTexto-7.htm> „conformándome con lo que deuo e soy obligada de derecho, ordeno e establezco e ynstituyo por mi vniuersal heredera de todos mis regnos e tierras e señoríos e de todos mis bienes rayzes después de mis días, a la illustríssima prinçesa doña Juana, archiduquesa de Austria, duquesa de Borgoña, mi muy cara e muy amada hija primogénita, heredera e sucessora legítima de los dichos mis regnos e tierras e señoríos”.

hány hónap múlva, máig tisztázatlan körülmények között váratlanul elhunyt.¹²⁶ Legidősebb fia, Károly főherceg – Izabella királynő végakarata szerint – kasztíliai jövődöbeli kormányzó volt (a gyámkormányt újfent Izabella özvegye, II. Ferdinánd vette át) Johanna nevében.¹²⁷ Az idegen (burgundi) befolyástól tartva Aragóniai Ferdinánd (†1516) saját királyságait (Aragónia, Nápoly stb.) nem az idegenben született és nevelkedett idősebb Károly főhercegre, hanem a spanyol földön született és az ő felügyelete alatt nevelkedett fiatalabb unokájára, Ferdinánd főhercegre akarta hagyni. Utolsó végrendeletében azonban, valószínűleg politikai számítások miatt, az örökség egyben tartása érdekében mégis Károly főherceg kormányzására hagyta országait.¹²⁸ Az országokat Johanna örökölte, ez biztosította azt, hogy a spanyol (kasztíliai és az aragón) királyságok egy kézbe kerülhessenek. Károly főherceg Burgundiából a spanyol királyságok kormányának átvételére 1517-ben spanyol földre utazott, de – apjához hasonlóan belső támogatói és – külső hatalmak (pápa, császári nagyapja, stb.) nyomása alatt a Cortes, az anyja, Johanna királynő (†1555) mellett társuralkodónak ismerte el (1518) szigorú feltételek alatt.¹²⁹ Ezt a fontos lépést követően Károly, hogy lehetséges riválisától, saját testvérétől megszabaduljon, Ferdinánd főherceget nénye, Margit főhercegnővel együtt Németalföldre küldte (1518).¹³⁰ A következő évben elhunyt apai nagyapja, I. Miksa császár (†1519)

126 WIESFLECKER, Hermann: König Philipps I. Tod in Burgos (1506). Eine Krise der habsburgisch-spanischen Weltmachtsbildung. *Römische Historische Mitteilungen* 18. 1976. 87–94.

127 ORTEGA, José Manuel Calderón: Felipe el Hermoso, Fernando el Católico y la instauración de la Casa de Austria en Castilla. In: Friedrich Edelmayer – Alfredo Alvar (ed.): *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 2004. 133–166.

128 IMÍZCOZ, Alfredo Floristán: Fernando de Austria y la problemática herencia de los reinos hispánicos (1503–1518), In Friedrich Edelmayer – Alfredo Alvar (ed.): *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I. 1503–1564*, Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 2004, 183–204. ORTEGA, José Manuel Calderón: El proceso de redacción del último testamento de Fernando el Católico el 22 de enero de 1516, In *IX Encuentros de estudios comarcales. V Centenario de la muerte del Rey Fernando El Católico (1516–2016)*, Madrigalejo, 7 y 8 de octubre de 2016, 29–52, 49.

129 Ordenamiento de las Cortes de Valladolid de 1518, In: *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*, Madrid, 1882, 260–284.

130 ORTEGA, Fagel – ORTEGA, José Manuel Calderón: Don Fernando en Flandes (1518–1521):

és Károlyt (V. Károly néven) római királlyá, majd 1520-ban császárrá választották. A Privilegium Maius értelmében az osztrák örökös tartományok mind Károlyra szálltak, de a császár nem sokkal később megosztott azokon testvérével, Ferdinánd főherceggel.

Egyrészt a császár felismerte, hogy ennyi és ilyen szétagolt orszákkonglomerátumot lehetetlenség (jól) kormányozni, ezért a Habsburg-Jagelló szerződésben (1515) foglaltaknak érvényt akarván szerezni – ekkor jött létre ténylegesen a már fentebb említett Habsburg-Jagelló kettős házasság – a worms birodalmi gyűlésen (1521) arra az egyezsége jutott a Németalföldről ekkor elhívott testvérével, Ferdinánd főherceggel, hogy az osztrák örökös tartományok nagyobb részét neki adja.¹³¹ Minthogy a császár nem tudott folyamatosan német földön tartózkodni, így Ferdinándot még azon évben birodalmi helytartóvá is kinevezte. A következő évben (1522) Brüsszelben azonban újabb szerződést (*Pactum Mutuae Successionis*) kötött a két fivér, amelyben abban állapodtak meg, hogy az osztrák örökös tartományok egészét Ferdinánd kapja meg. Ezt az osztozkodást nevezi a nemzetközi történetírás (rosszul) a Habsburg-ház 'kettéválásának'. Valójában erről nincs szó. A spanyol (Trastámara) örökség, a németalföldi (Burgundi) tartományok, valamint az osztrák (Habsburg) örökös tartományok – mindhárom családi birtok (*patrimonium*) – soha nem tartoztak egybe, csupán az uralkodó személye (Habsburg Károly) volt az, amely összekötötte őket. A felosztás akkor valósult volna meg, ha Károly akár a kasztíliai az aragón, vagy a burgund, vagy akár az osztrák örökséget megosztva bírta volna Ferdinánddal. A császár maga rögzíti a brüsszeli szerződésben, hogy azoknak az országoknak a joga ezt a megosztást nem engedte (volna) meg. A politikai és jogi viszályokat elkerülendő, a fivérek kölcsönösen lemond-

un príncipe sin tierra. In: Friedrich Edelmayer – Alfredo Alvar (ed.): *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I. 1503–1564*, Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 2004, 253–272. SÁNCHEZ, Miguel Dongil y: Margarita de Austria (1480–1530) Regente de los Países Bajos y Tutora de Carlos I de España, *Iberian*, Vol. 2, 2011, 6–18.

131 Lásd a teljes szöveget latinul: <https://oe99.staatsarchiv.at/16-jh/die-habsburg-connection-plus-ultra/index.html>.

tak a másik ágának javára az országokban lévő minden jogukról.¹³² A feloszt-hatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklás elve („*indivisibiliter ac inseparabili-ter*”) a spanyol *mayorazgo*-nak a lényege volt.

A kettéválás látszólagossága/hamissága világosan látszik a szerződés szövegéből. Úgy I. Ferdinánd, mint minden (törvényes) fiági és leányági (!) le-származója a spanyol és a burgund öröklési rendben benne maradt, a 16–17. század során minden osztrák Habsburg főherceg és főhercegnő végig használ-ta címereiben Kasztília és Burgundia szimbólumait, és ugyanígy fordítva, V. Károly császár fi- és leányága használta armálisában az osztrák örökös tarto-mányok szimbólumait, illetve az *archiduke de Austria*, valamint a *conde de Habsburg y Tirol* titulust. V. Károly császár első – a brüsszeli szerződést köve-tően pár hónappal később kelt – végrendeletében (1522) fenntartotta testvé-re, Ferdinánd osztrák főherceg mint örökösének („*nostre universel héritier et successeur*”) és annak minden (törvényes) fi- és leányági lemenőjének öröklési jogát a spanyol királyságokban és Németalföldön.¹³³ A Habsburg-ház kettévála-sa értelmezhetetlen tehát a jog szemüvegén keresztül nézve, sokkal inkább egy ’idősebb’ és egy ’fiatalabb’ ágról érdemes beszélni a 16–17. század során.

Itt kell visszatérni arra a már fentebb említett kitételre, hogy a Habsbur-gok (III. Frigyes és I. Miksa császár) a különböző, a magyar királyokkal kötött öröklési szerződésekben (1463, 1491) biztosították maguknak a Magyaror-szág királya (*Rex Hungariae*) címet. Mind a brüsszeli szerződés, mind pedig V. Károly császár 1522-es testamentuma használja a *Magyarország, Dalmácia és Horvátország királya* („*Vngarie, Dalmacie, Croacie rex*”) címet titulusi kö-zött, mondván, hogy az „*német- és magyarországi uralkodásának harmadik, spanyolországának pedig hetedik esztendejében kelt*”.¹³⁴ V. Károly császár tehát e

132 Erről korábban írtam egy rövid tanulmányt, lásd: *Pactum Mutuae Successionis* (1522) A Habsburg-ház szétválasztása egy „spanyol” és egy „osztrák” ágra? – Kísérlet egy félre-értés/fogalom tisztázására a brüsszeli szerződés aláírásának 500. évfordulóján. *Jogtörténeti Szemle* XX. (2022) 2:22–31.

133 *Papiers d’Etat du Cardinal de Granvelle*, Tome I. Paris, 1841. 255.

134 *Papiers d’Etat du Cardinal de Granvelle*, Tome I. Paris, 1841. 256. „[d]onnées en nostre ville de Bruges le XXIIe jour de may, l’an de grace mil cinq cens vingt-deux, et de noz règues, assa-voir: de ceulx des Romains et Hongrie le troisième, et d’Espagne le septième”.

szerint nagyapja, I. Miksa császár halála után úgy tekintette, hogy Magyarország 'családi örökségként' szállt rá. A pozsonyi szerződés (1491) csupán Miksának biztosította a magyar királyi címet, annak örökléséről nem szólt, hiszen azt a magyar diétára bízta volna, hogy kit választ utódai közül magyar királynak. A császár önkényes címhasználata jól mutatja a feudális szemléletet, amely patrimoniumként, családi birtokként tekintett Magyarországra.

Egy uralkodócsalád – két jogszemlélet

A spanyol és az osztrák, valamint a német trónöröklési jog alapvetően különbözött a magyar jogtól, bár a spanyol és az osztrák jogrendnek az alapja is a hitbizományi (*mayorazgo*) szemlélet volt.

A spanyol (kasztíliai) jog (*Ley de las Siete Partidas*) megengedte a női trónöröklést. E jogfelfogásban a férfiak és a nők is örökölhettek (elsősültségi rendben) egy ágon és egy fokon belül, ugyan a férfi primátusával, de a képvisleti elvvel, amely szerint abban az esetben, ha a királynak nincs fia, vagy fiági utóda, akkor a király leányától származó leányunokája is előbb örököl, mint a király öccse.¹³⁵ A spanyol (kasztíliai) jog a *successio cognatica*, amely az egyik altípusa a *successio lineal*isnak.¹³⁶ Nagyon jól megérthető a spanyol Habsburg uralkodók jogszemlélete a végrendeleteiket olvasva, ahol konkrétan, esetről esetre – a spanyol joggal összhangban – rendezték a trónöröklést. A spanyol uralkodókat nem koronázták, amint azt már fentebb is említettem, ezzel is kifejezve, hogy ők a hatalmat a saját jogukon bírták, nem pedig másoknak (rendek) a kegyéből. Testamentumaikban utódaikat egyetemes örökösül („*heredero y sucesor universal*”) nevezték meg minden országaikra, azzal a feltétellel, hogy mindig csak egyetlen örökös („*siendo siempre un solo sucesor*”) lehet.¹³⁷ Ezt a spanyol hitbizományi jogelvet a Habsburgok kiterjesztették minden más országaikra is, így a németalföldi tartományokra, a különböző itáliai birtokaikra

135 Andrae Portonariis: *Las Siete Partidas glosadas por el licenciado Gregorio Lopez*. Salamanca, 1555. Segunda Partida, Título XV, Ley II.

136 CSEKEY i. m. (1917) 20.

137 *Testamento de Felipe II...* 33.

és országaikra, sőt az ibériai unió időszakában (1580–1640) Portugáliára is.¹³⁸ Sem a spanyol törvények, sem pedig a királyi testamentumok nem engedték az országok felosztását, még saját fiaik vagy leányaik között sem, és azoknak mindig feloszthatatlanul és elidegeníthetetlenül („*inenagenable e impartible*”) való együttbirtoklását rendelték.¹³⁹ Az egyetlen eset, amikor az örökséget megbontották, az Izabella infánsnő és VII. Albert osztrák főherceg számára hűbérbe (*feudo*) adott Németalföld (1598) volt.¹⁴⁰ II. Fülöp spanyol király (1556–1598) egyértelműen stratégiai, geopolitikai megfontolások mentén hozta meg ezt a döntését ezzel kapcsolatban.¹⁴¹ A szokatlan esetet jól mutatja, hogy III. Fülöp spanyol király (1598–1621) végrendeletében (1621) világossá tette, hogy az ehhez hasonló felosztások nem megengedhetők a jog szerint. Minden elidegenített országnak/országrésznek vissza kell térnie a koronához,¹⁴² mert azok az országok (Németalföld) – mint ősi hitbizomány („*mayorazgo antiguo*”) – az ő és az ő örököseinek a jussa.¹⁴³ Testamentumában a németalföldi tartományok visszaszállását rendelte, és kikötötte, hogy azokat utódai semmi esetre se

138 „Que doresenavant en tous nosdits Pays Patrimoniaux, & héréditaires d'embas, & de Bourgogne representation en matière de succession, soit de masles on femelles, estans selon les anciennes Coustumes, Droicts, & Privilèges de nosdits Pays-Bas, capables à succeder, ait & aura lieu en ce que touche la succession du Prince ou Princesse d'iceux Pays tant en Ligne directe que transversalle, & jusques au nombre infini, nonobstant toutes Coustumes d'aucuns de nosdits Pays à ce contraires, disposans que representation ne doit avoir lieu”, *Pragmatique sanction du 4 novembre 1549*. Recueil des ordonnances des Pays-Bas: 1506-1700. Deuxième série. Tome cinquième, contenant les ordonnances du 1er janvier 1543 (1544, n. st.) au 28 décembre 1549 J. Goemaere, 1910. 573–575.

„Declaro expressamente que quiero y es mi voluntad, que los dichos reynos de la Corona de Portugal ayan siempre de andar y anden juntos y unidos con los reynos de la Corona de Castilla, sin que jamás se puedan dividir ni apartarlos unos de los otros, por ninguna causa que sea, o ser pueda”, *Testamento de Felipe II...* 23.

139 *Testamento de Felipe II...* 23.

140 Erről korábban írtam egy rövid tanulmányt, Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598-1621) Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései. *Pázmány Law Working Papers* (2020) 3:1–13.

141 Lásd az adománylevelet: Marqueses de Pidal y de Miraflores y Migiel Salva: *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. XLII. Madrid, 1865. 219–228.

142 *Testamento de Felipe III...* 53.

143 *Testamento de Felipe III...* 45.

idegenítsék el a koronától.¹⁴⁴ VII. Albert főherceg halálával (1621) Németalföld vissza is szállt a spanyol királyra.¹⁴⁵

Ami a német és az osztrák jog összevetését illeti, az örökös tartományok a legjobb példa a szemléltetésre. Az osztrák örökös tartományok a középkorban a Habsburg-ház különböző ágainak (alberti-ág, lipóti-ág) a kezén volt, még I. Rudolf római királynak a német joggal összhangban tett adományának megfelelően. A német jog a fiúk fejenként egyenlő arányú öröklését mondta ki, ennek megfelelően a Habsburgok a fiúk között fel is osztották az örökséget. Ez persze azt jelentette, hogy a tartományok kormányzása szétforgácsolódott. IV. Károly római császár (1355–1378) trónra lépése után kiadta a német aranybulát¹⁴⁶ (1356), amelyben szabályozta a választófejedelmek (akik jogosultak a császárt megválasztani) államaiban a trónöröklési rendet – méghozzá a spanyol hitbizományi joghoz hasonlatosan – az elsőszülöttség és a feloszthatatlanság elve mentén. Igaz, hogy az osztrák örökös tartományok nem voltak és nem is lettek választófejedelemségek, mégis IV. Rudolf osztrák herceg (1358–1365) ennek mintájára szakítani akart az osztrák tartományok széttöredezettségével és egyetlen uralkodó jogára alatt kívánta egyesíteni azokat. Annak érdekében, hogy ezt elérje, „ősi” kiváltságlevelet¹⁴⁷ (*Privilegium Maius*, 1358) íratott, amelyben szabályozta az öröklési rendet az elsőszülöttség és a feloszthatatlanság elve mentén. IV. Rudolf volt az, aki az addig használt herceg (*dux*) titulus helyett a főherceg (*archidux*) titulust kívánta behozni,¹⁴⁸ bár azt csak III. Frigyes császár

144 *Testamento de Felipe III...* 47.

145 Erről korábban írtam egy rövid tanulmányt, lásd: Consummatum est – Négyszáz éve történt Németalföld devolúciója a spanyol koronára (1621) – Habsburg Albert főherceg személyének jelentősége a magyar alkotmánytörténet felől nézve. *Iustum Aequum Salutare* XVIII. (2022) 2:225–236.

146 LÜCK, Heiner: The Golden Bull of 1356. A legislative masterstroke by Emperor Charles IV. In: *Golden Bulls and Chartas. Legal Heritage. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law; Central European Academic Publishing, Budapest-Miskolc, 2023.* 109–138.

147 GRIESSER, Martina: *Falsche Tatsachen Das Privilegium maius und seine Geschichte.* Kunst-historisches Museum Wien, 2018.

148 „Si quibus suis curiis publicis imperii dux Austrię presens fuerit, unus de palatinis archiducibus est censendus et nichilominus in consessu et incessu ad latus dextrum imperii post electores principes obtineat primum locum”. AT-OeStA/HHStA UR AUR 187 <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=29082> [15].

erősítette meg és így megadva a Habsburg-ház minden tagjának a főhercegi cím használatát. A *Privilegium Maius* legfontosabb része tehát az öröklési rendre vonatkozik.¹⁴⁹ IV. Rudolf három alapelvet rögzít az „ősi” kiváltságlevélben; (1) az elsőszülöttség (primogenitura) rendjét, (2) az osztrák hercegségek feloszthatatlanságát, és (3) a kisegítő jellegű nőági öröklést arra az esetre, ha a fiág kihalna. A *Privilegium Maius* után a német jogtól eltérve a feloszthatatlanság elvét hozta be IV. Rudolf, az osztrák jog tehát a *successio mixta*, amely az egyik altípusa a *successio linealis*nak.¹⁵⁰ Ez tehát eltért a kasztíliai jogrendtől, hiszen a nőági öröklést kizárólag a fiág kihalása esetére csak kisegítő jelleggel biztosította. A rudolfi elképzelés az örökös tartományok egy kézben való egyesüléséről csak akként valósulhatott meg, hogy az oldalágak kihalnak, amire több mint egy évszázadot kellett várni, és az utolsó oldalági rokon, Zsigmond főherceg (†1496) lemondásával (1490) teljesedett be, III. Frigyes császár uralkodásának utolsó éveiben. I. Miksa egyetlen túlélő fia volt Frigyesnek, és habár Miksa egyetlen fia, Fülöp főherceg még apja életében elhunyt, az unoka, a későbbi V. Károly császár egyedül örökölte meg Miksától az osztrák örökös tartományokat. Amint azt fentebb már említettem, pár évvel később (1521) ugyan a császár megosztozott öccsével, de nem sokkal később (1522) teljes egészében Ferdinándnak engedte át az osztrák örökös tartományokat, aminek következtében azok újfent egy kézben egyesültek.

Mind a spanyol, mind pedig az osztrák jog családi tulajdonként kezelte az országokat, az uralkodó halálával az örökség azonnal, a halál tényénél fogva átszállt,¹⁵¹ Magyarországon azonban ettől teljesen eltérő jogi valóság volt,

149 „Et si, quod deus avertat, dux Austrię sine herede filio decederet, idem ducatus ad seniore filiam, quam reliquerit, devolvatur. Inter duces Austrię, qui senior fuerit, dominum habeant dictę terrę; ad cuius eciam seniore filium dominium iure hereditario deducatur, ita tamen, quod ab eiusdem sanguinis stipite non recedat nec ducatus Austrie ullo unquam tempore divisionis alicuius recipiat sectionem”, AT-OeStA/HHStA UR AUR 187 <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=29082> [9-10].

150 Csekey i. m. (1917) 21.

151 „Y quiero que, luego que Dios me llevar de esta presente vida, el dicho Príncipe. mi hijo, se intitule y llame y sea rey, como ipso facto lo será”, azaz „legyen király, minthogy a ténynél fogva az is lesz”, lásd: Testamento de Felipe IV... 17.

mivelhogy 1687 előtt nem volt trónöröklési rend, következésképp nem volt trónöröklés sem.

A Magyar Királyság és a „Habsburg Monarchia” (1526–1867)

A Magyar Királyság soha nem lett sem a szent római birodalom (962–1806), sem pedig az osztrák örökös tartományok vagy később az osztrák császárság (1804–1918) része. Magyarország nem lett sem birodalmi, sem pápai hűbér az évszázadok folyamán, hanem közjogi értelemben végig szuverén ország maradt, a Habsburgok uralma idején is. Magyarország és az osztrák örökös tartományok jogilag mellérendelt országok voltak a Habsburgok uralma alatt végig, az 1526 és 1918 közötti évszázadokban éppen úgy, mint az 1437 és 1457 közötti két étvizedben is. Az 1526 és 1918 időszak alkotmányos, közjogi értelemben ugyanúgy *nemzeti királyság*, mint volt az 1000 és 1526 közötti fél évezredben.¹⁵² I. Ferdinánd székesfehérvári koronázási esküjében (1527) expressis verbis rögzítette, hogy:

„Mi Ferdinánd, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország királya stb. esküszünk az élő Istenre, az ő szent anyjára, szűz Máriára, és minden szentekre, hogy mi az Istennek egyházait, a főpapurakat, bárókat, nemeseket, szabad városokat és az összes országlakosokat mentességekben és szabadságaikban, jogaikban, kiváltságaikban, valamint régi jó és helybenhagyott szokásaikban meg fogjuk tartani és mindenkinek igazságot fogunk szolgáltatni, a néhai fenséges András király decretumait tiszteletben fogjuk tartani; Magyarországunk határait, és mindazt, a mi bármiféle jogon és czimen ahhoz tartozik, el nem idegenítjük, sem meg

152 ILLÉS i. m. 167. „A nemzeti királyság Werbőczy-féle fogalma azonban összekapcsolódik az ország függetlenségének és egységének fogalmaival is. Az ország önállóságának és függetlenségének főbiztosítékát pedig az alkotmányos uralomban látták. [...] A nemzeti királyság eszméje kifejezte az egységes nemzet függetlenségét, sőt összekapcsolódott az alkotmányos uralkodással is. A nemzeti királyság Werbőczy szerint jelenti a magyar király függetlenségét, egyben alkotmányos uralmát és az ország egységét”.

*nem kisebbitjük, hanem tehetségünkhöz képest növeljük, és kiterjesztjük, és minden egyebet megteszünk, amit csak az összes rendeknek és egész Magyarországunknak közjávára, becsületére és gyarapodására igazságosan megtehetünk. Isten minket úgy segéljen és annak minden szentei”.*¹⁵³

Jól kiolvasható a ferdinándi eskü szövegéből, hogy az ország szuverenitása közjogi értelemben biztosítva van. A 15. századi Habsburg-uralomhoz képest 1526 után az oszmán hódítás és folytonos fenyegetés miatt a kölcsönös egymásrautaltságban egyre inkább politikai alá-fölé rendeltség alakult ki a Magyar Királyság hátrányára az osztrák tartományok, a császárság javára. Ez okozta a bécsi udvar és a magyar rendek közötti feszültséget, amely időről időre fegyveres konfliktusba, felkelésekhez, szélsőségesebb esetben pedig szabadságharcokhoz vezetett, amelynek eredményeként sikerült ezt a jogi szuverenitást megőrizni. A nemzetközi történetírás által használt¹⁵⁴ 'Habsburg Monarchia' (1526–1867) fogalom közjogilag értelmezhetetlen, bár voltak császárok (II. József, Ferenc József) és befolyásos politikusok Bécsben az évszázadok alatt, akik egy osztrák (német) egyesített birodalmat kívántak volna Magyarországot rovására létrehozni.¹⁵⁵ Egy egységes 'Habsburg Monarchia' vagy 'Habsburg állam' soha nem jött létre, hiszen az állam három legalapvetőbb fogalmi elemei sem léteztek. Sem közös állami főhatalom (a magyar és az osztrák/birodalmi törvényhozó, vég-

153 CJH. 1527. évi dekrétum esküszöveg.

154 Lásd például: KANN, Robert Adolf: *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918*. University of California Press, 1980., MAT'Á, Petr – WINKELBAUER, Thomas: *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006., EVANS, Robert John Weston: *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe c. 1683–1867*. Oxford University Press, 2008., PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016., PÁLFFY Géza: *Hungary between Two Empires (1526–1711)*. Bloomington, Indiana University Press, 2021.

155 A Habsburgok a 16. században a különböző országaik hatékonyabb kormányzása érdekében dikasztériumokat, központi hivatalokat hoztak létre, erről lásd: EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest, „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946. A burgundi, spanyol és osztrák kormányzat párhuzamairól egy rövidebb írásban magam is foglalkoztam: *Párhuzamok a „spanyol” és az „osztrák” Habsburgok kormányzásában a 16. században*. *Jógtörténeti Szemle* XXIII. (2025) 1:65–72.

rehajtó, bírói hatalom külön volt), sem közös terület (Ausztia nem Magyarország és fordítva), sem közös népesség/nemesség (a magyar nemesség nem osztrák és fordítva). Még az uralkodó személye sem volt közös, csupán azonos. Az első törvény, amely kimondja, hogy a magyar trónt annak a személynek kell elfoglalni, aki az osztrák örökös tartományokat is uralja, az éppen a kiségitő nőági öröklést biztosító 1723. évi II. törvénycikk, korábban ilyen jogszabály nem létezett. Továbbá nem volt közös jogrendszer vagy közös pénzrendszer sem. Amiről beszélhetünk, az egy *Habsburg hatalom* Közép-Európában, de semmiképp nem államról, ha a monarchia alatt azt értjük. Sokkal inkább egy politikai, katonai, gazdasági együttműködésről beszélhetünk az évszázadok során ugyanazon dinasztia uralma alatt.

A magyar király jogállása, a Habsburgok jogszemlélete és a magyar jog (1526–1687)

A mohácsi csata után a legbefolyásosabb báró, Szapolyai János erdélyi vajda kívánt a trónra kerülni.¹⁵⁶ 'Jogigényét' a rákosi végzésre (1505) és a szabad királyválasztásra alapította, a rendek egy része a székesfehérvári diéta alkalmával 1526 őszén valóban királlyá választotta, és Podmaniczky István nyitrai püspök meg is koronázta a Szent Koronával. Szapolyait az ország keleti-északkeleti része támogatta leginkább, az ottani nemesség a Jagellókkal és a lengyel-litván hatalommal való szövetséget kívánta, és láthatóan lengyel részről is volt egy ilyen szövetségre igény, nem véletlen, hogy Szapolyai Borbála I. Zsigmond lengyel-litván uralkodó hitvese lehetett (1512–1515),¹⁵⁷ maga János vajda pedig II. Ulászló leányának, Anna hercegnőnek a kezét szerette volna elnyerni, ezt azonban a budai udvar többször is elutasította. A mohácsi ütközet után Szapolyai feleségül kérte az özvegy Mária királyét,¹⁵⁸ ezt azonban a Habsburg fivérek

156 FODOR Pál – VARGA Szabolcs: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Budapest, BTK, 2020.

157 REKETTYÉS Mária: *Adalékok Szapolyai Borbála lengyel királyné trónrajutásának előzményeihez és uralkodásához*. Miskolc, 2004.

158 ORTVAY Tivadar: *Mária II. Lajos magyar király neje (1505–1558)*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1914. 249.

határozottan utasították vissza, nem akarván legitimizálni igényét a magyar trónra. János majd jóval később (1539) mégis Jagelló leányt vehetett feleségül, Zsigmond leányát, Izabella lengyel hercegnőt.¹⁵⁹

Ezzel párhuzamosan Mária özvegy királyné igyekezett előkészíteni bátyja, Ferdinánd osztrák főherceg utódlását Magyarországon. A Habsburgok felfogásában Magyarország 'családi örökségként szállott rájuk' a különböző örökösödési szerződések értelmében, Ferdinánd az 1527. évi budai diétán maga is beszélt erről a rendek előtt.¹⁶⁰ V. Károly császár 1526-ban lemondott a magyar trónra való 'jogáról' öccse, Ferdinánd javára, 'átengedve' neki a nagypapjáról, I. Miksa császártól 'rászállott' magyar örökséget, ami teljes képtelenség volt a magyar jog szerint, de ez a 'jogi aktus' jól mutatja a Habsburgok patrimoniális jogszemléletét. A spanyol Habsburgok a „rey de Hungría” címet a nápolyi királyi korona jogán továbbra is viselték, a császár utolsó testamentumában (1554) is szerepel.¹⁶¹ Az ország nyugati, délnyugati része a Habsburgokkal való szövetséget szorgalmazta,¹⁶² Ferdinánd főherceget Pozsonyban a rendek jelentős részének támogatásával királlyá választották (1526) majd következő évben Székesfehérváron (1527) Podmaniczky István nyitrai püspök meg is koronázta a Szent

159 STEINMACHER Kornélia: Az idegenből jött uralkodónő, Jagelló Izabella (1519–1559) alakja a magyar kulturális emlékezetben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* XIX. Fasc. 1. (2015) 353–368.

160 „quod jure optimo regnum hoc petiturus essem”, lásd: Ursini Velii i. m. 31.

161 „Nos don Carlos, por la divina clemencia Emperador de los Romanos, Augusto Rey de Alemaña, de Castilla, de León, de Aragón, de las Dos Secilias, de Hierusalém, de Ungria, de Dalmacia, de Croacia”, etc., lásd: *Testamento de Carlos V...* 1.

162 BONCZ Ferenc: *Magyar államjog*. Budapest, 1877. 229. „Pozsonyban az országnagyok azon része által, kik a mohácsi szerencsétlenség következtében a török ellen a legközelebből érdekelt Ausztriában kerestek szövetséget – Ferdinand osztrák főherceg választatott meg királynak, nem azért mert II. Lajos király – ki viszont Ferdinand nővérét birta feleségül – és Ferdinand közt titkos szerződésileg kölcsönös örökösödés állapotátatott meg: hanem azért, mivel tudták azt, hogy a nemzet egy maga nem mérkőzhetik meg a roppant hatalmú törökkel, s hogy ennél fogva Ferdinandban, ki egyszersmind Csehország királya is volt, az ország védelmezőjét találandják fel. Ezt maga Ferdinand is beismerte 1527 június 29-én kiadott levelének azon szavai által, hogy a magyar országgyűlés őt komoly és érett megfontolás után szabadon és önként Magyarország igaz és törvényes királyává választotta”.

Koronával.¹⁶³ A Szent Korona hol az egyik, hol a másik fél birtokába került.¹⁶⁴ A Habsburgok 'jogigényüket' két, egymásnak teljesen ellentmondó érvre alapították; (1) egyfelől az öröklési szerződésekre (1463, 1491) hivatkoztak, mint 'jogalapra', ami Mátyás és II. Ulászló fiágának kihalása esetén a Habsburgokat 'jogosította' a magyar trónra, (2) másfelől viszont Ferdinánd hitvese, Anna hercegnő öröklési jogára, amit a hivatkozott szerződések implicite kizártak, a magyar jog pedig nem biztosított.

Ferdinánd, nyilvánvalóan érvelését alátámasztandó, kinyomtatta és nyilvánosságra hozta az 1515. évi szerződést,¹⁶⁵ csakúgy, mint nagyapja, I. Miksa is egykor az 1463. évi szerződést Mátyás halála után, igényét alátámasztandó. Ennek ellenére a következő években meglehetősen ellentmondásos megnyilatkozások követték egymást úgy Ferdinánd, mint Mária részéről e dinasztikus 'jogigénnyel' kapcsolatban.¹⁶⁶ Sem János az oszmánokkal szövetségben a Habsburgokkal szemben, sem pedig Ferdinánd nem volt képes az országot egyesíteni az oszmánok ellenében. Évtizedes háborúskodás után végül is egy olyan egyezséget kötöttek Váradon (1538), amelynek egyik cikkelyében rögzítették, hogy ha János király törvényes fiutódok nélkül halna meg, akkor az általa birtokolt országrész a Habsburgokra száll, előbb Ferdinánd utódaira, azok kihalása esetén pedig a császár utódaira.¹⁶⁷ A szerződésnek az öröklésre vonatkozó ren-

163 PÁLFFY Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138. (2004) 5:1005–1101.

164 VARGA Szabolcs: Három esztendő alatt három uralkodó birtokában: koronánk vándorlása Mohács után (1526–1529). In: Pálffy Géza (szerk.): *A Szent Korona magyarországi kalandjai 1301–2001*. Budapest, HUN-REN, 2023. 111–162.

165 Lásd: HATVANI i. m. (1857) 54–64.

166 CSEKEY i. m. (1917) 92.

167 „*Ex quo autem Ser^{mus} Rex Joannes nunc et vxore et liberis caret, posteaquam dei vocatione ex hac luce decesserit, etiam si filium tunc haberet, ob respectum tarnen salutis istius Regni et reipubl. christianae, quam ex hac pace et confoederatione, auxiliante magno deo, certo speramus, et vt per hoc tot malis, quae istud regnum per hos annos superiores et amplius perpersum est, finis iam tandem imponatur, volens in hac parte dictus Ser^{mus} Rex Joannes decus suum et familiae suae, posterorumque suorum saluti publicae postponere, ad hoc condescendit, vt post mortem suam etiam si, vt supradictum est, filium habuerit, vnuiuersum Hungariae Regnum, cum omnibus regnis, prouineijs ac partibus ei subiectis et cum omni plenitudine juris regij, administrationeque regni et prouinciarum ipsarum in nos, vei nobis intérim premortuis, in*

delkezése következetesen beleillik a Habsburgok patrimoniális jogfelfogásába, hiszen Magyarországot egyértelműen az egész Habsburg-ház örökségének¹⁶⁸ tekintik, hiszen abba a császári ágat is belefoglalták. Szapolyai 1539-ben feleségül vette Izabella lengyel hercegnőt, és tőle fia (János Zsigmond) született. Mivel azonban János király azt követően nem sokkal elhunyt (1540), az oszmánok pedig annak érdekében, hogy az ország Habsburgok általi egyesítését megakadályozzák, 'megtették' János Zsigmondot magyar királlyá, aki a *választott király* címet használta, 1541-ben elfoglalták az ország középső részét, benne Budával, a keleti országrész helyébe pedig létrehozták az Erdélyi fejedelemséget, amely állapot egészen a 17. század végéig fennmaradt. A Szent Koronát a szultán Izabella királynénak adta át, amely egészen 1551-ig a birtokában is maradt.¹⁶⁸

A Habsburgok a 16. század során több alkalommal kísérelték meg az ország egyesítését, I. Ferdinánd Izabella királynéval¹⁶⁹ (1551) kötött egyezséget, II. Miksa császár János Zsigmond fejedelemmel¹⁷⁰ (1570), II. Rudolf császár

filium nostrum, quem Regnum istud communi consensu in Regem eligere tenebitur, et illo quoque defuncto, in eius legitimis heredibus ac successoribus ex filiis et heredibus eorum legitimis descendentes, et illis quoque e medio sublatis et deficientibus, in Caesaream Ma^{tem} et ipsius filios et legitimis heredibus devoluatur et condescendat, deuolutumque et condescensum habeatur ipso facto. Item, ad roborandam huiusmodi successionem, vt de ea Nos, filiique nri simul cum Caesarea Ma^{te}, nostrique legitimi heredes, certiores et securi reddantur, vniuersi dni Praelati et Barones, magistratusque et officiales, quocunque nomine censeantur, imo etiam potiores nobiles, insuper magistri Ciuium ac iudices, iuratique ciues liberarum ciuitatum totius regni et prouinciarum ei subiectarum debeant et teneantur tempore publicationis huius confederationis et pacis homagium siue fidelitatis iuramentum in casu praemisso obseruandum, nobis filiisque et heredibus nris ab Caesarea Ma^{te}, conditione de ducatu Scepusiensi inferius declarata, coram nobis vel Oratoribus nostris praestare, et literas etiam super hoc dare, domini quidem seculares pro se et suis heredibus, ciuitates vero pro se et eorum successoribus”, lásd a váradi szerződés 8-9. cikkelyeit latinul: HATVANI Mihály: A Okmánytár a brüsseli országos levéltárból és könyvtárból 1538–1553. Pest, Eggenberger Ferdinánd akadémiai, úgy Geibel, Hartleben, Kilian egyetemi, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer, Ráth pesti, Haas bécsi könyvtárosaival, 1858. 8.

- 168 PÁLFFY Géza –KEES, Teleszky: Koronázási jelvényeink leghosszabb távolléte Erdélyből Bécsen és Prágán át Pozsonyig. In: PÁLFFY Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018. 169–269. 174.
- 169 VERESS Endre: *Erdély fejedelmi interregnuma, Izabella királyné diplomáciai működése 1551–56*. Budapest, MTA, 1899.
- 170 BAGI Zoltán: Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés. *Világtörténet*, (2001) 1:81–87.

Báthory Zsigmond fejedelemmel¹⁷¹ (1595) a század végén. Ezen kísérletek mindegyike kudarcba fulladt, mivel azok bosszúhadjáratot vontak maguk után a Porta részéről, mivel elemi oszmán érdek volt az ország szétszakítottságának fenntartása.

Érdekes, hogy az 1538-as váradi alku utáni első diétán I. Ferdinánd – aki személyesen nem jelent meg, követek útján képviseltette magát – úgy nyilatkozott, hogy ő öröklés útján jutott a magyar trónra, ami ellen a rendek ott hevesen tiltakoztak, mondván, hogy választással nyerte el a trónt.¹⁷²

„Az is bizonyos, hogy Ferdinánd előtt az egységes hitbizományi gondolat lebegett, amellyel birtokait és országait tekintet nélkül azok eddigi alkotmányára, majorátussá akarta alakítani. [...] Mindemellett elvitázhatatlan, hogy Ferdinánd választás útján jutott a magyar koronához, amint azt maga a királyválasztás ténye és az azt követő események is igazolják, és amit később különben ő maga is elismert”.¹⁷³

Az 1540-es 50-es évek nagyon súlyos kihívást jelentettek Magyarország számára, a várháborúk során az országból egyre nagyobb részt foglaltak el az oszmánok. A Buda elfoglalása (1541) utáni helyzetben jól mutatja a hangulatot, hogy a következő diétán (1542) I. Ferdinánd – 1528 óta első ízben – személyesen jelent meg, a magyar rendeket pedig alattvalóinak és fiainak („*subditi et filii mei*”) szólította, és azt hangoztatta, hogy az ő választásuk által nyerte el a trónt.¹⁷⁴ A pár

171 Erről korábban írtam egy rövid tanulmányt, lásd: A Báthory-Habsburg kettős „kézfogó” (1595) Szövetség Erdély és a császár – kézfogó Graz és Gyulafehérvár között. A spanyol kapcsolat jelentősége a magyar alkotmánytörténet felől nézve. XXI. PEME-PhD (Online) Konferencia, 2021. 49–58.

172 FRAKNÓI Vilmos: *Monumenta Comititalia regni Hungariae 2 (1537–1545)*. Budapest, 1875. 124. „*Quod autem Maiestas Regia gubernamen Regni Hungarie, in quo licet jus successionis habuisset, non tamen eo respectu, sed quod illud regnum extremo periculo expositum [...] liberaret, suscepisse significauit, idem Domini et Regnicole dicunt Maiestatem Suam, non alio jure, sed ex libera electione ipsorum, juxta antiquas libertates Regni Hungarie, in eorum regem elegisse*”.

173 CSEKEY i. m. (1917) 92.

174 Lásd Ferdinánd beszédét; FRAKNÓI i. m. (1875) 424. „*quo ego suscepi Regni gubernacula per electionem vestram*”.

évvel későbbi diétán (1547) a rendek lényegében a régi, Werbőczy által is hivatkozott szokásjogot „*a fejedelmet is csak a nemesek választják*”,¹⁷⁵ erősítették meg, egyben kimondva I. Ferdinánd fiágának jogát a trónra (választással vegyes öröklés). „*Az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették*”.¹⁷⁶ Ez két dolgot jelentett impliciten; (1) csak a *fiágra* vonatkozik a jogigény, a *leányágra nem*, az örökösök (*haeredes*) kifejezés alatt a Tripartitumban egyértelműen megfogalmazott szöveg szerint pedig csak a *törvényes fiúkat* kell érteni.¹⁷⁷ Az osztrák (jog)történetírás egyébként tévesen állította, hogy a nőág is örökölhette volna a magyar jog szerint.¹⁷⁸ (2) Másrészt pedig egyértelműen fogalmaz, érvénytelennek tartja a korábbi szerződések öröklésre vonatkozó rendelkezését, és következésképp kizárja az öröklési igénnyel bírók köréből a dinasztia 'spanyol' ágát. „*Ki volt zárva a magyar trónról a Habsburgi ház spanyol ága, melynek alapítója V. Károly császár, a Ferdinánd bátyja volt – valamint, hogy ki volt zárva hajdan az Anjouiak nápolyi ága is*”.¹⁷⁹

A bécsi udvar 1561 után lépéseket tett I. Ferdinánd utódlásának előkészítése érdekében. Ismerjük Nádasdy Tamás nádor (1554–1562) feljegyzését, amit a koronázási ceremóniára készített.¹⁸⁰ Az udvar azonban igyekezett kerülni

175 Tripartitum I. Rész 3. cikk 7.§.

176 CJH. 1547. évi V. tc. „*Nem cum sese ordines, et status regni, non solum majesti suae sed etiam suorum haeredum imperio, et potestati, in omne tempus subdiderint*”.

177 Tripartitum. I. Rész 17. cikk 1.§. „*approbata regni hujus consuetudine, haeredes solummodo filii legitimi*”.

178 Deák Ferenc az 1865-ben publikált *Adalék a magyar közjoghoz* című munkájában erre utal is., De lásd: Réz i. m. (1914) 157. „*Turba azt mondja, hogy a három nőágon kívül Magyarországnak még az I. Ferdinánd utódai számára is biztosította a trónöröklési jogát. Hiszen – mondja – 1547-ben a magyar rendek meghozták azt a törvényt, amely «kifejezetten és egész általánosságban I. Ferdinánd örököseinek trónöröklési jogát ismerte el» [...] Ennek az okoskodásnak az alapja kettős tévedés. Először is Magyarország az 1547: V. tc.-ben nem ismert el semmiféle örökösödési sorrendet magára nézve kötelezőnek. Amit megállapít, az: választással vegyes örökösödés. [...] Turba okoskodása abban is téves, hogy az 1547: V. színté Ferdinánd «utódai» számára biztosít jogokat. Ez a törvény világosan fiutódokra szól*”.

179 SALAMON i. m. (1866) 52.

180 PÁLFFY Géza: Nádasdy Tamás nádor a magyar királyok koronázási szertartásáról. In: CSÁSZTVAY Tünde – Nyerges Judit (szerk.): *A 60 éves Jankovics Józsefnek*. Budapest, Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009. 305–310.

a választás (*electio*) szót a hivatalos dokumentumokból, és helyette az 'elfogadást', a 'kimondást', a 'kinyilvánítást', és az ünnepélyes 'koronázást'¹⁸¹ használta. I. Ferdinándot legidősebb fia, Miksa főherceg követte, akit a pozsonyi diéta (1563) megválasztott még apja életében magyar királlyá – és a koronázására is sor került ekkor –, akit jóval korábban már cseh királlyá és II. Miksa néven (1564–1576) császárrá is megválasztottak. Később II. Miksa apja példáját követve ugyanígy még életében kívánta rendezni az utódlás kérdését, legidősebb fiát, Rudolfot sikerült is megválasztatni és megkoronáztatni magyar királlyá,¹⁸² jól látszik, hogy a választási és koronázási diéta (1572) dokumentumaiban kifejezetten a választás (*electio*) szó szerepel.¹⁸³ Feltehetnénk a kérdést, hogy miért választotta meg a magyar diéta azt a személyt, akit az uralkodó jelölt, az osztrák jog szerint mindig az elsőszülöttet, és még az uralkodó életében? A válasz a politikai realitásban, nem pedig a (magyar) jogban keresendő. Egyrészt azért, mert az uralkodó rendre az elsőszülöttet jelölte, másrészt pedig ez mind az udvarnak, mind pedig a rendeknek biztosítékot adott. Ez utóbbit az 1655. évi diéta szövegszerűen meg is fogalmazta, „az uralkodás szünetelésének veszedelmes állapotát ettől az országtól távoltartani és a béke és csendesség óhajtott nyugalmaát állandósítani óhajtván azon vannak, hogy jövőendő királyukról jókor gondoskodjanak”,¹⁸⁴ írják a törvény szövegében I. Lipót megválasztásakor (1655) a diétán. Szabadon választhattak volna mást is I. Ferdinánd fiágán belül, azonban az oszmánokkal szembeni védekezés minél szélesebb összefogást igényelt, és azt akkor lehetett leginkább biztosítani, ha az osztrák örökös tartományok (egy része),¹⁸⁵ a magyar, a cseh, illetve a császári korona egy személy kezében van. Az elsőszülöttségi rendet II. Rudolf császár (1576–1612)

181 „*Recipiatur, pronuncietur, declaretur, recognoscatur, ac debita consuetaque solennitate coronetur*”, lásd: FRAKNÓI Vilmos: *Monumenta Comititalia regni Hungariae* 4, (1557–1563). Budapest, MTA, 1876. 446.

182 FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historica V* (1564–1572). Budapest, MTA, 1879. 427–428.

183 *CJH.* 1572 (II.) 1. tc. „*Rudolphus, archi-dux Austriae, postulatus ante, electusque vigesima quinta die Septembris, rex Hungariae Posonii coronatus est*”.

184 *CJH.* 1655. évi II. tc. 1§.

185 1564 és 1665 között az osztrák örökös tartományok nem egy személy, hanem a dinasztia különböző ágai uralma alatt állottak.

bontotta meg, aki nem volt hajlandó megnősülni, és mindent megtett annak érdekében, hogy a fivérei házassági terveit is megakadályozza – riválist látott bennük –, aminek azonban az lett a következménye, hogy idővel a II. Miksa-fiág szükségszerűen kihalt. Rudolf öccse, VII. Albert főherceg ugyan elvette Izabella Klára Eugénia spanyol infánsnőt, és születtek is gyermekek a házasságból, de nem érték meg a felnőttkort. Miért okozott ez gondot? Azért, mert a Rudolf utáni utódlás kérdése, a különböző jogrendek, a különböző jogfelfogások mentén törést okozott Bécs és Madrid között.

Ahogy fentebb tisztáztuk, az osztrák és a magyar trónbtöltés rendje teljes mértékben eltért egymástól, érdemes szétszálazni a jogi helyzeteket. Nagyon érdekes, hogy I. Ferdinánd félretéve a *Privilegium Maius*t, az osztrák örökös tartományait – végrendeletében (1543, 1547) felosztotta fiai között, aminek következtében három ág alakult ki; II. Miksa főherceg örökölte Alsó- és Felső-Ausztriát, a középső fiú, II. (tirol) Ferdinánd főherceg kapta Tirolt, a legkisebb fiú, Károly főherceg pedig Belső-Ausztriát (Stájerország, Krajna, Karintia). A tirol fiág Ferdinánd főhercegben (†1595) ki is halt. II. Miksa fiága VII. Albert főhercegben (†1621) halt ki. A stájer ág 1619 után II. (stájer) Ferdinánd császár fiágán vitte tovább a dinasztiát egészen a Habsburg-ház fiágának kihalásáig (†1740) bár ott is kialakult egy oldalág (†1665). I. Ferdinánd végrendelete azonban a *Privilegium Maius* szellemiségével összhangban kimondta, hogy a fiág kihalása esetén a leányág örököl.¹⁸⁶ Erre majd még visszatérek.

A tizenöt éves háború¹⁸⁷ (1591–1606) sikertelensége és a rudolfi időszak utolsó évei (Bocskay-felkelés) miatti elégedetlenséget kihasználva a császár öccse, Mátyás főherceg elérte, hogy bátyját letegyék a trónról. Rudolf hevesen ellenezte Mátyás utódlását, sokkal inkább unokatestvérét, (stájer) Lipót főherceget támogatta volna, a magyar diéta azonban a császár óhaját figyelmen

186 I. Ferdinánd legidősebb leánya, Anna Wittelsbach V. Albert bajor herceghez ment feleségül, utódaik majd az osztrák örökösödési háború (1740–1748) idején Ferdinánd végrendeletére hivatkozva követelték az osztrák örökséget.

187 NIEDERKORN, Jan Paul: *Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993., KANÁSZ VIKTOR – NAGY L. István (szerk.): *Európa elfeledett hadszíntere – A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2021.

kívül hagyva választotta meg Mátyást az új magyar királlyá, amivel egybek mellett bekövetkezett a magyar, a cseh és a császári korona perszonális uniójának a megbontása is. Mátyás főherceg a spanyol udvar támogatásával lépett, nagyon érdekes a spanyol követ, Don Guillén de San Clemente álláspontja a Miksa-ág várható kihalása után bekövetkező helyzet értelmezése kapcsán. A spanyol követ, a spanyol jogi szemléleten (*successio cognatica*) keresztül értelmezve a dolgot, úgy nyilatkozott, hogy a Miksa-fiág kihalása esetén a nőágra száll az örökség, az uralkodó (ez esetben II. Miks császár) fiági utód hiányában a leányága következik, nem az uralkodó öccseinek (ez esetben stájer Károly főherceg) fiága. A leányág jogosítottja pedig – anyja, Anna (†1580), II. Miksa legidősebb leánya révén – maga III. Fülöp spanyol király (1598–1621) lenne.¹⁸⁸ Rudolf öccse, Mátyás és a magyar rendek kérésére lemondott a magyar trónról és átadta a magyar küldöttségnek a Szent Koronát¹⁸⁹ – amit még 1551-ben vittek törvénytelenül Bécsbe, majd onnan Prágába került¹⁹⁰ –, II. Mátyást (1608–1619) pedig a választása után Pozsonyban meg is koronázták, a dekrétumban egyértelműen a választás (*electio*)

188 *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente Embajador en Alemania de los Reyes Don Felipe II y III sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría*. Zaragoza, 1892. 275–279. „dizen que hizo una declaración el Emperador Ferdinando de que la Reyna Ana, su muger, sucedía como heredera del Rey Ludovico, su hermano, y esta misma opinión tienen agora algunos Bohemios, por la qual, si los hermanos muriesen sin hijos, sucedería V. Mag.d a este Reyno”.

189 *CJH*. 1608. évi (I) dekrétum előbeszéd „Ejusdemque fascēs, gubernacula, ex singulari suo, et fraterno erga nos amore; ad demissam quoque, statuum, et ordinum dicti regni Hungariae instantiam, non solum plenarie traderet, et concederet: verum etiam sacram regni ejusdem coronam, cum omnibus suis clenodiis, ita daret, et assignaret; ut non modo se ab omni juramento, quod tempore inaugurationis, et coronationis suae in regem Hungariae, super libertatum, et privilegiorum ipsorum observatione solenniter praestiterat, exoneraret, alleviaret, et eximeret; ac supradictos fideles subditos Hungaros, dominos videlicet praelatos, barones, magnates, nobiles, consiliarios, aliosque officiales universos, status denique, et ordines praefati regni sui Hungariae regnorumque et partium ei subiectarum, et incorporatarum, ea conditione ab eorum quoque juramento, super servanda sibi fide, et fidelitate, tanquam legitimo, et coronato ipsorum regi, simul liberaret, enodaret, et absolveret”.

190 *CJH*. 1464. évi II. és az 1498. évi XXV. tc. értelmében a diéta által választott koronaöröknek kellett őrizni, nehogy külföldre kerüljön. PÁLFFY Géza –KEES, Teleszky i. m. 233. Nem véletlen, hogy a diéta rendelkezik a koronaörök személyéről és a korona őrzési helyéről is, *CJH*. 1608. évi (k. e.) IV. tc.

kifejezés szerepel.¹⁹¹ III. Fülöp spanyol király, Albert főherceg németalföldi társuralkodó és II. Mátyás magyar király között egy titkos egyezség jött létre (1611), amely szerint Mátyást támogatni fogják abban, hogy Rudolf halála (†1612) után elnyerje a császári koronát.¹⁹² Habár Mátyás megnősült (1611) – unokatestvérét, (tiroli) Anna főhercegnőt vette el – nem születtek gyermekei, és még két életben lévő öccsének, sem III. Miksa főhercegnek (†1618), a Német Lovagrend nagymesterének, sem pedig VII. Albert főhercegnek (†1621), németalföldi társuralkodónak nem maradtak gyermekei, ami a már fentebb vázolt örökösödési problémát vetítette előre. Ki lesz II. Mátyás örököse a Miksa-fiág kihalása után? Az osztrák jog szerint a válasz egyértelmű lett volna; az elsőszülöttségi sorrend szerint legidősebb férfi; (stájer) Ferdinand főherceg. A magyar jog szerint nincs örökös, hiszen szabad választás szerint az osztrák ágon belül bárkit lehetett volna választani. De váratlanul bejelentette igényét a trónra még egy személy, méghozzá III. Fülöp spanyol király.

A spanyol uralkodó ezt a spanyol jogfelfogás mentén, a nőági öröklésen keresztül tette meg. San Clemente követ érvelése a spanyol jog szerint helytálló lett volna, miszerint Miksa fiágának kihalása után a nőág örököl, és annak a spanyol király a jogosítottja, csakhogy Ausztriában nem a spanyol *successio cognatica*, hanem a *successio mixta* volt érvényben, ahol a nőág csak a fiág teljes kihalása (azaz I. Ferdinánd egész fiágának kihalása) esetén örököl. Anna főhercegnő, mint spanyol királyné (†1580) e tárgyban az osztrák öröklési szabályokkal összhangban lemondást is tett házasságkötése (1571) alkalmával.¹⁹³

191 CJH. 1608. évi (I) dekrétum előbeszéd „*ac tandem nos in dominum, et regem ipsorum, paribus votis, et unanimi consensu eligere, proclamare, invocatoque demum numinis divini auxilio feliciter etiam coronare*”, „*ut nos in futurum ipsorum regem acceptare, proclamare, et coronare possent*”.

192 Ennek politikatörténeti kérdéseivel részletesen foglalkozik egy tanulmánykötet BŰŽEK, Václav (ed.): *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, České Budějovice, 2010.

193 *Archivo General de Simancas, PTR, LEG, 57, DOC. 99.* „*ea vero renunciato post consummationem matrimonii ut praedictum est facienda nostris ad hoc specialiter deputedis commissariis recipientibus et stipulantibus nomine et ad partem et favorem nostrum et serenissimo Ferdinandi et Caroli archiducum Austriae et principum et fratrum nostrorum et eorum omnium respective filiorum et liberorum per lineam masculinam legitime descendientium fieri debeat*”.

A spanyol király jogigénye az osztrák örökös tartományokra időszerűtlen volt – I. Ferdinánd végrendelete, és Anna lemondó nyilatkozata a teljes fiágára szólt, csak annak kihalása után jöhettek volna a nőági leszármazók –, hiszen a stájer ág még élt, és csak annak kihalása után tarthatott volna igényt az osztrák örökös tartományokra a nőági leszármazáson keresztül. A cseh és a magyar koronára támasztott igénye pedig külön kérdés az osztráktól.

Annak érdekében, hogy rendezzék az utódlás kérdését, Mátyás császár fiává fogadta (1615) (stájer) Ferdinánd főherceget,¹⁹⁴ majd tárgyalások kezdődtek Madrid és Bécs között, aminek eredménye a bécsi spanyol követről elnevezett Oñate-szerződés¹⁹⁵ (1617) lett.¹⁹⁶ Ennek értelmében rögzítették, hogy a magyar és a cseh trónt, valamint az osztrák tartományokat stájer Ferdinánd főherceg fogja megkapni Mátyás halála után, a spanyol király és annak fiága pedig csak stájer Ferdinánd fiágának kihalása után következhet. Az osztrák nőág öröklése csak a spanyol fiág kihalása után következhet.¹⁹⁷ A szerződésben foglaltak érvényesülése érdekében III. Miksa és VII. Albert főhercegek lemondtak az öröklési jogukról és igényükről (stájer) Ferdinánd főherceg javára¹⁹⁸ (1618), pár hónap-

194 „*Filius et patruelis noster Archi-Dux Ferdinandus*” olvassuk az Oñate-szerződésben, lásd: PERALTA, Diego –MARÍN, Antonio –ZUÑIGA, Juan de: (ed.): *Coleccion de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantia, Proteccion, Treuga, Mediacion, Acesion, Reglamento de Limites, Comercio Navegacion, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Principes de España*. Madrid, 1740. Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II, 250., de lásd az 1618. évi dekretum előszavát, II. Mátyás király (stájer) Ferdinánd főhercegről, mint „*patruelem et filium nostrum charissimum*” beszél.

195 TEJADA, Miguel Lasso de la Vega y López de: *La Embajada en Alemania del Conde de Oñate y la Elección de Fernando II Rey de Romanos*. Madrid, 1929., GLISS, Otto: *Der Oñate Vertrag*. Frankfurt am Main, 1934., SÁNCHEZ, Magdalena S.: *A House Divided: Spain, Austria and the Bohemian and the Hungarian Successions*. *Sixteenth Century Journal* 25. (1994) 4:887–903.

196 Erről korábban írtam egy rövidebb tanulmányt, lásd: A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI-XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében. *Iustum Aequum Salutare* XVI. (2020) 1:163–192.

197 *Collecion de tratados...* 241. „*Primeramente, que su Magestad Catholica a intercession de la Magestad Cesarea, renuncie el derecho, que como unico biznieto de Ana Reyna de Ungria, y Bohemia, por linea recta de Maximiliano II, hijo primogenito de la misma Reyna Ana, tiene a la sucesion de dichos Reynos*”.

198 HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria IV.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból, (1608–1652)*. Pest, Eggenberger Ferdinánd akadémiai, úgy Geibel, Hartleben, Kilian egyetemi, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer, Ráth pesti, Haas bécsi könyvtáraknál, 1859. 437. számú oklevél

pal később II. Ferdinánd (1619–1637) néven a pozsonyi diéta meg is választotta magyar királynak, a dekrétum természetesen meg sem említi a két főherceg lemondónyilatkozatát. Miért? Azért, mert nem volt 'miről' lemondaniuk Magyarországon vonatkozásában, hiszen nem volt öröklési sorrend, és így öröklés sem. Ha lett volna törvényben rögzített sorrend, akkor a magyar diéta hozzájárulása kellett volna a lemondáshoz. Éppen úgy, ahogyan a 19. században az történt, amikor már volt trónöröklés és öröklési sorrend, két példa is akad, V. Ferdinánd király és öccse, Ferenc Károly főherceg lemondása (1848), amit csak jóval később (1867) ismert el joghatályosnak az Országgyűlés.¹⁹⁹

Az erőszakos ellenreformációt támogató (stájer) Ferdinánd főherceg utódlása ürügyén kirobbant a cseh felkelés, a protestáns cseh rendek a pfalzi választófejedelmet hívták meg a trónra, aminek ürügyén a Habsburg-ellenes hatalmak kirobbantották a harmincéves háborút (1618–1648) Európában. A Habsburgok rendkívül nehéz helyzetbe kerültek Magyarországon is, mivel a következő hónapokban a protestáns erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor a felső-magyarországi protestáns rendekkel együttműködve elfoglalta Felső-Magyarország jelentős részét, a Szent Korona is a birtokába került.²⁰⁰ Habár Bethlent magyar királlyá választották a protestáns rendek (1620), ő azonban visszautasította a koronázást, ami utólag igen bölcs döntésnek bizonyult, mivel a csehek a fehérhegyi ütközetben (1620) megsemmisítő vereséget szenvedtek a császári seregtől, Bethlen pedig meg tudott egyezni a Habsburgokkal a nikolsburgi békében (1621), ami politikai támaszt jelentett a magyar rendeknek.²⁰¹

II. Ferdinánd császár végrendeletet írt (1621), amely teljes ellentéte volt nagyapja, I. Ferdinánd végrendeletének, ami a fiúk között a birtokok felosztását

199 MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar (1836–1868)*. Budapest, Franklin, 1896. [a továbbiakban: *CJH.*] 1867. évi III. tc.

200 PÁLFFY Géza: A magyar korona országjárása Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtoklása idején (1619–1622). In: PÁLFFY Géza (szerk.): *A Szent Korona magyarországi kalandjai 1301–2001*. Budapest, HUN-REN, 2023. 165–266.

201 PÁLFFY Géza: Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázó diéta Sopronban. In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron-Budapest, 2014. 17–59. 29.

rendelte, de teljesen összhangban állt a középkori Privilegium Maius, illetve az 1617-es titkos Oñate-szerződés szellemiségével, hiszen a trónöröklési rendet és örökös tartományokat az *indivisibiliter ac inseparabiliter* való együttbirtoklás elve mentén rögzítette.²⁰² A testamentum rendkívül fontos volt úgy politikai, mint jogi szempontból. Politikailag a Habsburg hatalom ellenfeleinek Magyarországon és Csehországban, hiszen az a dinasztától való elszakadást/elszakítást zárta ki, jogilag pedig az 1608 és 1617 közötti, családon belüli ellentétekhez hasonló viszályok elkerülése, a felosztás megakadályozása érdekében. Bethlen erdélyi fejedelem feleségül kívánta venni a császár leányát, Cecília Renáta főhercegnőt, de a császár határozottan utasította vissza a házassági ajánlatot.²⁰³ Habár az udvarban úgy értelmezték, hogy a császári testamentum minden, a Habsburgok uralma alatt álló területre – így Magyarországra is – joghatállyal bír, de ez téves felfogás volt. Igaz, a testamentum később a Pragmatica Sanctio (1713) alapja lett.²⁰⁴

A királyválasztás jogosítványa kulcsfontosságú politikai eszköz (is) volt a rendek kezében a bécsi udvar 16–17. századi centralizációs, majd végül abszolutisztikus törekvéseivel szemben. Ez nagyon kényelmetlen volt a bécsi udvar számára, hiszen az uralkodó minden alkalommal alkudozni kényszerült a magyar rendekkel (a rendi sérelmekkel foglalkozni azt orvosolni stb.) annak érdekében, hogy a következő uralkodót az uralkodó szándéka szerint még életében megválasszák. A Habsburgok azon 16. századi törekvése, hogy a választás (*electio*) szót kerüljék a diétai irományokból azt váltotta ki a rendekből, hogy

202 II. Ferdinánd végrendeletének teljes szövegét közli német nyelven TURBA, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion*. Wien, Im Kaiserlich-Königlichen Schulbücher-Verlage, 1913. 1–17. 6. „Das von Nuhn hinfüran, zu Ewigen Zeitten, alle unsere Erbkinigreich, Erzherzogthumber, Fürstenthumber, lande, und leüthe, sambt aller Ein- und Zugehörung, keines wegs, noch auf Einige weis, Es seye durch verrer Testament, Vermächt, Heüraths oder Einige andere benannte, noch unbenannte conträct zerthailt, oder zertrennt, sondern allezeit Inns gesambt auf denn Eltisten descendenten nach art und aufweisung des Juris Primogeniturae und Maioratus fallen und verstatmet werden solle”.

203 ANGYAL Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, 1896. 355.

204 FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: A Pragmatika Sanctio és a házi törvények. Budapest, *Magyar Jogászegyleti Értekezések* XXVI. (1903) 5:193–258. 196.

azt minden alkalommal kifejezetten hangsúlyozva elkezdtek beleírni a dekrétumok szövegébe. Rudolf megválasztásától (1572) kezdve, ezt láthatjuk úgy II. Mátyás²⁰⁵ (1608), mint II. Ferdinánd²⁰⁶ (1618), III. Ferdinánd²⁰⁷ (1625), IV. Ferdinánd²⁰⁸ (1647) és I. Lipót²⁰⁹ (1655) esetében is. Habár a Habsburgok számos alkalommal elfeledtették volna a választási jogot, és helyette áterőltették volna az elsőszülöttségi trónöröklési rend elfogadtatását²¹⁰ az osztrák jogrenddel és a családi egyezményekkel, belső, saját családi 'házi törvényeikkel'²¹¹ (*Hausgesetz*) összhangban, céljukat azonban csak a 17. század végén (1687) érték el. Hogyan?

A fiági trónöröklés elfogadtatása a Habsburg-ház javára (1687)

Amint láttuk, a Habsburgok a magyar király jogállását a 16–17. század során a nyugati, feudális, (patromoniális) szemlélet mentén próbálták meg értel-

205 CJH. 1608. évi (k.e.) dekrétum előbeszéd, „*nos in dominum et regem ipsorum, paribus votis, et unanimes consensu eligere, proclamare, invocatoque demum numinis divini auxilio, feliciter etiam coronare*”.

206 CJH. 1618. évi dekrétum előbeszéd, „*Idemque universi status et ordines [...] serenissimum principem ac dominum Ferdinandum regem Bohemiae, sacri Romani imperii electorem, archi-ducem Austriae etc. patrualem et filium nostrum charissimum [...] post plures eorum tractatus, juxta antiquam consuetudinem, et libertatem eorundem, semper observatam, paribus votis, unanimique consensu, in dominum et regem ipsorum rite elegerunt, proclamaverunt, invocatoque demum numinis divini auxilio, feliciter etiam coronaverunt*”.

207 CJH. 1625. évi III. tc. 3.§. „*praetitulatum serenissimum archi ducem Ferdinandum, post acceptas per suam serenitatem conditiones, in legitimum inclityi hujus regni Hungariae partiumque eidem annexarum regem, ac dominum, unanimiter, rite, ac libere elegerunt, invocatoque divini numinis auxilio, feliciter quoque coronaverunt*”.

208 CJH. 1647. évi II. tc. 2.§. „*Et quidem in serenissimo principe Ferdinando Bohemiae rege, archi-duce Austriae, primogenito majestatis suae caesareae ac regiae [...] in futurum ipsorum regem, post acceptatas conditiones, [...] faustis acclamationibus eundem sponte ac libere, votoque unanimi, ac consensu omnium elegerunt, et invocato divini numinis auxilio, sacro regni diademate feliciter coronaverunt*”.

209 CJH. 1655. évi II. tc. 2.§. „*eundem in futurum isporum regem, post acceptatas conditiones [...] sponte et libere, unanimi voto, et consensu, rite et legitime elegerunt, ac invocato divini numinis auxilio, felciter coronaverunt*”:

210 CSEKEY i. m. (1917) 112.

211 ECKHART Ferenc: *A Habsburg-Lotharingiai Ház családi törvénye*. Budapest, MTA, 1929.

mezni, sikertelenül.²¹² A trónöröklési rend (primogenitura) elfogadását azonban csak Buda felszabadítása (1686) után érték el. Az udvar a pozsonyi diétán (1687) alapvetően három, egyébként egymásnak teljesen ellentmondó érvre alapozta az örökösödési jog kapcsán előterjesztett javaslatát; (1) a fegyverjogra, azaz arra, hogy Magyarországot fegyverrel hódították (vissza) az oszmánoktól, (2) a gyakorlatban lévő szokásra, miszerint amúgy is mindig az elsőszülött főherceg utódlása valósult meg, illetve (3) az öröklési szerződésekre.²¹³ Az oszmánoktól visszafoglalt terület nem hódítás volt, az a Magyar Királysághoz tartozott, a 'fegyverjog' tehát teljes abszurditás volt. Az elsőszülött főhercegek utódlása a 16–17. században láttuk politikai megfontolásból, és nem jogi szükségességből történt, de e praxisból, ha úgy alakult, bármikor ki tudtak lépni, amint azt II. Ferdinánd megválasztásának esete mutatta, akit unokafivérei, III. Miksa és VII. Albert főhercegek 'helyett' választottak meg a magyar trónra 1618-ban, így az az érv ugyancsak abszurd volt. Az uralkodók (Zsigmond, Mátyás és II. Ulászló) által kötött magánjogias öröklési szerződések pedig nem voltak érvényesek a magyar közjog szerint, mivel azokat a magyar diéta soha nem cikkelyezte be, egyébként azok expressis verbis szabad választást is engedtek volna a magyar diétának a főhercegek között. A király választásának jogát a magyar rendek végig gyakorolták a 16–17. század során, a harmadik érv is teljes abszurditás volt tehát. Draskovich Miklós gróf országbíró hevesen ellenezte a bécsi udvarnak az öröklést és az elsőszülöttséget erőltető törekvését, Lipót császárral nyíltan vitába is szállt a tanácskozások során, másnap azonban holtan találták a szállásán.²¹⁴ A pozsonyi diéta az udvar legkülönbözőbb nyomásgyakorlása (pamfletek terjesztése stb.),²¹⁵ illetve az ekkor már az Antonio Caraffa császári generális elnöklete alatt ülésező törvénytelen eperjesi vésztörvényszék működéséről érkező rémisztő, de igaz hírek,²¹⁶ illetve az uralkodó sze-

212 FERDINANDY i. m. (1895) 77.

213 CSEKEY i. m. (1917) 112.

214 CSEKEY i. m. (1917) 136.

215 CSEKEY i. m. (1917) 128.

216 KÓNYA Péter: *Az eperjesi vértörvényszék, 1687*. Eperjes–Budapest, Evangélikus Országos Múzeum, 1994.

mélyes befolyása alatt²¹⁷ végül is elfogadta I. Lipót magyar király (1657–1705) fiágának öröklési jogát az elsőszülöttségi sorrendben a magyar trónon;

„e Magyarországnak s kapcsolt részeinek összes karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fennczimzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet (ugyanezt határozván az 1547-ik évi 5-ik s más e felől alkotott törvénycikkek) fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni és azt mindenkor és annyszor, valahányszor ily felavató újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt czikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni”.

Lipót idősebb fiát, József főherceget el is fogadták örökös királynak, és még az országgyűlés alatt meg is koronázták.²¹⁸ A trónöröklési kérdések kapcsán a tárgyalások során előállt a bécsi spanyol követ, aki elvárta Lipót császártól, hogy a spanyol uralkodó trónöröklési jogait is biztosítsák a magyar trónon.²¹⁹ Ez a korábbi évszázados dinasztikus felfogásnak következetes érvényesítését tükrözte. A spanyol király egyébként hathatós pénzügyi és katonai segítséget nyújtott²²⁰ az oszmánok kiűzéséhez és Magyarország felszabadításához, ahogyan elődei is a 16–17. század során, a budai vár falán a mai napig is emléktábla őrzi a spanyol katonák hősiességét. Esterházy Pál nádornak sikerült elérnie II.

217 FRANKÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, Athenaeum, 1922., BARANYAI Béla: *Hogyan történt az 1687/88 évi 1-4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve* 3. 1933. 65–104.

218 GYULAI Éva: *Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján – I. József koronázásának* (Pozsony, 1687. dec. 9.) ikonográfiai reprezentációja. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 2. (2015) 2:18–46.

219 CSEKEY i. m. (1917) 137.

220 Lásd: CUERVA, Rubén González: *La última cruzada: España en la guerra de la Liga Santa (1683–1699)*. In: Porfirio Sanz Camañes (ed.): *Tiempo de cambios guerra, diplomacia y política internacional de la Monarquía Hispánica (1648–1700)*. Madrid, Actas, 2012. 221–248.

Károly spanyol király (1665–1700) és fiágának trónöröklési jogának elfogadtatását a pozsonyi diétával;

„Ha pedig (a mit a Jó isten századokra kegyelmesen elhárítani méltóztasék) Ő császári s királyi felsége fiágának magvaszakadása bekövetkeznék, akkor az ilyen átszállandó s felveendő uralkodásban való utódlás (szintén megelőző s a fennkijelölt módon előre bocsájtandó királyi biztosítás, s az említett hitlevélben foglalt czikkek elfogadása és az ezekre teendő eskü után) háruljon és menjen át Spanyolország királyának, második Károly urnak hasonlóképen fiágu magvára, s így csak abban az esetben (melyet Isten kegyelmes jósága távol tartson), ha úgy a fentisztelt Ő császári és királyi szent felségének, mint Spanyolország említett felséges királyának fimagva kihalna, nyerjen helyet a mondott karok és rendek ősi és régi helybenhagyott szokása, s előjoga a királyok választására s koronázására nézve”.²²¹

A törvény első ízben rögzítette a koronázás közjogi kötelezettségét Magyarországon, mint a hatalomátruházás elengedhetetlen feltételét, és azt csupán két érvényességi kondícióhoz kötötte: a (1) koronázást (2) országgyűlésben. A Habsburgok spanyol fiágának kihalásával (†1700) a törvény (1687. évi III. tc.) spanyol fiág öröklésre vonatkozó rendelkezésének hatálya megdőlt, a nőági öröklést – amit a családi örökösödési szerződések biztosítottak – pedig a törvény implicite kizárta. A diéta csak a Habsburg-háznak biztosította az öröklési jogot, de Magyarország nem lett örökletes monarchiává. A Magyar Királyságról

221 CJH. 1687. évi 3. tc. „Quodsi vero, (quod divina bonitas in omnia secula clementer avertere dignetur) ejusdem suae caesareae, et regiae majestatis, semen masculinum deficere contingeret; extunc istiusmodi devolvendi, et suscipiendi regiminis successio, (erga aequae praeviam praedecaratoque modo praemittendam regiam affidationem, ac acceptandos praementionatos diplomaticos articulos, et praestandum desuper juramentum) redundet, et transeat in serenissimi quoque Hispaniarum regis, domini Caroli secundi, pariformiter masculinum semen, adeoque duntaxat eo in casu (quem divina clementia benignissime arceat) quo, tam altenominatae suae sacrae caesareae, et regiae majestatis; quam praefati serenissimi Hispaniarum regis masculinum semen deficeret; avita, et vetus, approbata consuetudo, praerogativaque praefatorum statuum et ordinum, in electione, et coronatione regum, suum locum habeat”.

a dinasztia az osztrák örökös tartományokkal nem rendelkezhetett. A magyar rendek nem lemondtak a szabad királyválasztásról, azt csupán felfüggesztették a Habsburgok fiági leszármazóinak javára. A törvény a teljes fiág kihalása esetén ugyanis biztosította a rendek szabad királyválasztási jogának visszaháramlását, amit a későbbi pozsonyi diéta (1712/15) is megerősített;

„A császári és királyi szent felség kegyelmesen úgy határozott, hogy a közvetlenül előbb jelzett második cikkelybe most beigtatott jóságos hitlevelének tartalma szerint eléggé kifejtett örökletes utódlást irányadónak kell tekinteni s ha egykoron a néhai felséges Lipóttól és királytól leszármazó *finemiűeknek magva szakad, a királyválasztásban és koronázásban a karoknak és rendeknek ősi és régi helybenhagyott szokása és előjoga fog előtérbe lépni*”.²²²

A trónöröklés rendjének megerősítése politikai okokból vált fontossá, a Rákóczy-szabadságharc²²³ (1703–1711) alatt ugyanis az ónodi országos gyűlésben (1707), tehát nem a diétán (!) kimondták a Habsburg-ház trónfosztását. A szatmári békeség²²⁴ (1711) után azonban rendezni sikerült a Habsburg-magyar viszonyt, és tisztázni kellett a trónbetöltés rendjének érintetlenségét is. A törvény értelmében a jogosított kör (a fiág) kihalása esetén a rendek szabad királyválasztó joga visszaháramlott (volna).

222 CJH. 1715. évi 3. tc. „*Sacra caesarea regiaque mejestas, successionem haereditariam juxta tenorem benigni diplomatis sui immediate praeinsinuato articulo secundo, nunc inserti, sufficienter decralatam, clementer resolvit dirigendam; et deficiente demum masculino sexu, a divo condam Leopoldo et rege descendente, avitam et veterem, approbatamque consuetudinem, praerogativamque statuum, et ordinum in electione et coronatione regum, locum suum habituram esse*”.

223 Lásd: GEBEI Sándor: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Had-történeti Közlemények* 120. (2007) 4:1268–1296., PÁLFFY Géza: Egy elbukott, mégis sikeres függetlenségi mozgalom – A Rákóczi-szabadságharcról hosszabb történelmi távlatban. In: *Rákóczi Emlékkönyv*, Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2021. 14–29.

224 KALMÁR János: Szatmár, 1711: Vég, folytonosság, kezdet. *Századok* 146. (2012) 4:875–886., KALMÁR János: Magyarországgal kapcsolatos kormányzati elképzelések Szatmár után. In: CSATÁRY György (szerk.): *Rákóczinak dicső kora: tanulmánykötet*. Ungvár, PoliPrint Kiadó, 2012. 133–141.

A nőági trónöröklés elfogadásának jogi szükségtelensége és (biztonság)politikai szükségessége (1723)

A spanyol örökösödési háború és a Habsburgok (1701–1714)

Az utolsó spanyol Habsburg uralkodó, II. Károly (†1700) utolsó végrendeletében – szakítva a 16–17. századi családi hagyománnyal – francia nyomásra Anjou hercegre hagyta a spanyol trónt, ami a bécsi Habsburgok számára elfogadhatatlan volt. Azt követően, hogy XIV. Lajos francia király (†1715) 'elfogadva' a spanyol örökséget, unokája nevében a francia csapatok megszállták spanyol Németalföldet, Milánót, és bevonultak Kasztíliaába, ezzel kirobbant a spanyol örökösödési háború²²⁵ (1701–1714). Bécsben I. Lipót császár úgy értelmezte, hogy a családi szerződések, illetve a spanyol Habsburg királyok 16–17. századi következetes végrendeletei értelmében a nőági öröklésen keresztül az egész spanyol örökség rá szállott. Lipót a magyar rendeket is ügyének támogatására hívta fel a vármegyékhez intézett leiratában, mondván, hogy; „*ellenséges vetélytársai egész Európában elterjedt háborút keltettek fel, hogy Házának jogos örökéből, Spanyolországból kiszorítsák. [...] Örök jogáért szárazon és tengeren kell küzdenie a Gallusok úgy titkos és nyílt szövetségesei ellen*”.²²⁶ Lipót az ango-
lokkal és a hollandokkal megkötött szövetség értelmében jogáról lemondott és átengedte azt kisebb fiának, Károly főhercegnek,²²⁷ akinek Anjou herceggel²²⁸

225 A konfliktus jogi hátterét mélységileg feldolgozta SOTO, Álvaro Silva: *Entre Austrias y Borbones Derecho y razón de estado en la sucesión de Carlos II*. Editorial Dykinson, Madrid, 2021., Joaquim Albareda Salvadó: *La guerra de Sucesión de España (1700–1714)*. Barcelona, Crítica, 2010.

226 SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története (1687-től 1867-ig)*. Eger, Érseki Lyceumi Könyvnyomda, 1893. 80.

227 ROSADO, Roberto Quirós: “«Hault et puissant Prince, mon très cher et très aymé bon cousin et nepveu». El archiduque Carlos y la Monarquía de España (1685–1700)”. *Mediterranea, Ricerche storiche*, 33. 2015. 47–78.

228 1701 és 1702 során V. Fülöp felesküdütt a különböző országokban, lásd erről; Santos Coronas González: *Los juramentos forales y constitucionales de Felipe V en los reinos de España (1700–1702)*. Madrid, Boletín Oficial del Estado, 2017.

(spanyol királyként V. Fülöp) kellett megküzdeni a spanyol koronáért. A Habsburgok saját szövetségeseik (Anglia, Hollandia) nyomására és megnyugtására egy családi egyezséget (*Pactum Mutuae Successionis*, 1703) kötöttek. Ennek keretében megállapodtak arról, hogy Lipót császár idősebb fia, József (1690-től) római király kapja majd az osztrák örökös tartományokat, illetve Magyarország trónját, illetve remélhetőleg a császári koronát is majd. Károlyra a teljes spanyol örökség száll, amelyről mind Lipót, mind pedig József lemondanak Károly és annak utódai javára.²²⁹ Méghozzá akként, hogy ha akár Józsefnek, akár Károlynak nem lennének fiai, csak leányági utódai, akkor azok örökölnék – ez a spanyol jog, azaz a *successio cognatica* –, nem pedig a testvérág. Ezt az egyezséget nyilvánosságra is hozták, London és Amszterdam azt kívánta megakadályozni, hogy a spanyol és a francia birodalom egyesüljön, ezért támogatták a Habsburgok spanyol trónigényét. Éppen kellett a fentebb vázolt öröklési szerződést megkötni, mert azt sem szerették volna, ha a szent római császári korona, az osztrák örökös tartományok és a Magyar Királyság, illetve a spanyol birodalom egy kézben egyesül (nem kívánták megismételni V. Károly császár, spanyol király időszakát), így a Habsburgok egy ilyen, dinasztian belüli osztozkodásba voltak kénytelenek beleegyezni. Ez azonban magában hordozta az örökség bármelyik részének elvesztését is.

A Habsburgok viszont éppen azt nem akarták, hogy kicsússzon a kezükből az örökség bármelyik része is a leányági öröklésen keresztül egy másik dinasztia kezébe, ezért a családi szerződésnek egy olyan titkos része is volt, amely szemben a spanyol joggal, az osztrák *successio mixta* szellemiségében, kifejezetten fenntartotta a fivérek kölcsönös örökösödési jogát arra az esetre, ha az egyik ágban (akár József, akár Károly esetében) csak leányági leszármazók maradnának.²³⁰ Vagyis, teoretikusan József után nem a leányai, hanem Károly vagy fiága, Károly után pedig nem leányai, hanem József vagy fiága örökölt volna. Károly főherceg az őt támogató hatalmak – Anglia (1707 után Nagy-Britannia), Hollandia, Portugália, Savoya stb. – segítségével ellenére képtelen volt sta-

229 CSEKEY i. m. 166. Az 1703-as egyezség teljes latin szövegét közli Csekey 482–486.

230 CSEKEY i. m. 167. Az egyezség szövegét teljes latin nyelven ugyancsak közli Csekey 486–487.

bilizálni uralmát spanyol földön, bár kétszer is (1706, 1710) bevonulhatott Madridba a hadi szerencse forgandósága miatt. I. József császár (1705–1711) váratlan halála után – minthogy Józsefnek fiai nem, csak leányai születtek –, Károly hazatért Bécsbe, hogy az 1703-ban kötött családi egyezség titkos záradéka értelmében átvegye az örökséget. A magyar törvények szerint 1712-ben magyar királlyá koronázták a pozsonyi diétán, és megválasztották római császárrá is. Ez törést hozott a szövetségesek között – a spanyol korona és a császárság egy kézben való egyesülése immáron realitássá vált –, a szövetségesek, különösen Nagy-Britannia azonban stratégiai és gazdasági érdekeit követve kifizetődőbbnek látta megegyezni a Bourbonokkal, megkezdődtek a békétárgyalások (1711/14).²³¹ Károly nem tudta megtartani a spanyol trónt V. Fülöppel szemben, mégsem volt hajlandó elismerni őt törvényes spanyol királynak, arra majd csak egy évtizeddel a háború vége után, a bécsi békében került sor (1725). A spanyol örökösödési háború tehát nagyon fontos állomást jelentett a trónöröklési jog alakításában, úgy a spanyol jogban (*Reglamento de sucesión*, 1713), mint az osztrák örökös tartományok esetében (*Pragmatica Sanctio*, 1713), és az utóbbi kihatással volt a magyar trónbetöltés rendjére is, hiszen bekerült a kisegítő jellegű női öröklés a magyar jogba.

A női trónöröklés szabályozása Magyarországon (1723)

Károly főherceg József császár halála után hazatért Bécsbe, hogy átvegye az örökséget, a pozsonyi diétán²³² (1712/15) magyar királlyá is koronázták. Hazahozták a Szent Koronát, amit a szabadságharc alatt vittek el Bécsbe törvénytelenül,²³³ III. Károly (1711–1740) pedig megerősítette a (korábbi) fiági örökösödési rendet, ami a fiág kihalása esetére biztosította a szabad királyválasztás

231 A teljes szöveget lásd; *A Complete Collection of Treaties from 1688 to 1771*. Treaty of Utrecht.

232 *CJH*. 1715. évi 1. tc., GEBEI Sándor: Az 1708–1715. évi országgyűlés összehívásának körülményei. In: Kónya Péter (szerk.): *Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*. Eperjes, 2016. 24–38.

233 HENDE Fanni: A Szent Korona a Rákóczi-szabadságharc idején (1703–1712). In: PÁLFFY Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018. 365–391.

jogát, amint azt fentebb már idéztem. A diéta elhúzódozó tárgyalásai alatt Károly, mint a Habsburg-ház utolsó férfi tagja, a fiágnak személyében való kihalásától tartva rendezni kívánta a nőági örökösödés kérdését, ezért – osztrák főhercegeként – nyilvánosságra hozta a tíz évvel korábbi titkos családi egyezséget, uralkodói rendeletben szabályozta azt (*Pragmatica Sanctio*, 1713) az osztrák örökös tartományokban.²³⁴ A szabályozás a Habsburg-uralom alatt álló országok feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul („*indivisibiliter ac inseparabiliter*”) való együttbirtoklását rendelte. Ennek joghatálya azonban Magyarországra nem terjedt ki, tekintettel a hatályban lévő fiági öröklést szabályozó, érvényben lévő törvényre (1687. évi II. tc.), amit ráadásul a pozsonyi diéta végén a király még meg is erősített (1715. évi III. tc.).

A nőági öröklést az osztrák örökös tartományokban tehát biztosította a *Pragmatica Sanctio* (és a korábbi szabályok is), de Magyarországon egyáltalán nem, ha a magyar diéta nem fogadta volna el a nőági öröklést, akkor beállhatott volna az a helyzet, hogy az osztrák örökös tartományok és Magyarország között addig fennálló perszonális unió felbomolhatott volna. Előállt volna az a helyzet, hogy Károly legidősebb leánya, Mária Terézia szükségképpen megörökölte volna az örökös tartományokat az osztrák jog értelmében, de nem a magyar trónt. Annak érdekében, hogy az osztrák örökös tartományok és Magyarország közötti évszázados perszonális uniót, és az oszmán veszély miatt szükséges védelmi közösséget fenn lehessen tartani, a nőági öröklés elfogadására nem volt közjogi szükség; hiszen Mária Terézia trónra kerülése Magyarországon nem volt kizárt, a fiág kihalásával visszaháramló szabad királyválasztás jogával élve a magyar diéta meg is választhatta volna a főhercegnőt a magyar trónra. Ez azonban olyan kiszámíthatatlan bizonytalanságot provokált volna úgy az osztrák örökös tartományokban, mint Magyarországon, amelynek viselését a biztonságpolitikai realitás és józan politikai számítás nem engedett meg. A nőági öröklés a magyar rendek helyzetét a bécsi udvar abszolutista

234 TURBA, Gustav: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*. Leipzig/Wien, Deuticke, 1911., Poór János: A *Pragmatica Sanctio* történetéhez. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia – a magyarok királynője*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2018. 151–177.

törekvéseivel szembeni ellenállás tekintetében hátrányosan érintette, hiszen immáron az a helyzetelőny, amely a választási jog idején még megvolt, az már nem volt a rendek kezében. Másrésről azonban nem szabad elfeledni, hogy a szomszédban még itt voltak az oszmánok, Magyarország teljes területe az oszmán megszállás alól csak a pozsareváci békével (1718) szabadult fel. Azt is érdemes megemlíteni, hogy az oszmánok ellen a Habsburgok a 18. században – az orosz cárokkal szövetségben (!) – még két háborút (1736–1739, 1787–1791) elbuktak.²³⁵ Ennek tükrében még inkább érthető az osztrák-magyar közös védelem, azonos uralkodóház alatti szükségessége. Az 1723. évi magyar törvény a következőképpen szabályozta a nőági öröklés lehetőségét;

„Ő legszentségesebb császári és királyi felsége férfiágának magvaszakadtával (mely magszakadást Isten legkegyelmesebben távol tartani méltóztassék) az öröklési jogon való utódlást e Magyarországon és koronájában, s az Isten segedelmével már visszaszerzett és visszaszerzendő ehhez tartozó részekben, országokban és tartományokban, felséges osztrák házában nőágára is és pedig első helyen a fentisztelt most uralkodó legszentségesebb császári és királyi felségnek. Azután, ennek magvaszakadtával, a néhai boldogult Józsefnek, S ezeknek is magvaszakadtán, a néhai dicső Lipótnak, császároknak s Magyarország királyainak ágyékából leszármazókra, és ezeknek törvényes, római katolikus, mind két nemű ausztriai főherceg utódaira, a most uralkodó legszentségesebb császári és királyi felség részéről a Németországban s azon kívül fekvő és Magyarországgal, meg az ehhez kapcsolt részekkel, országokkal és tartományokkal, az előrebocsátott jog és rend szerint, feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen örökösödésileg birtoklandó más országaiban s tartományaiban is megállapított elsőszülöttségi rendhez képest, uralkodás

235 GÜNGÖRÜRLER, Selim: *The Repercussions of the Austro-Russian-Turkish War (1736–1739) on the Diplomacy and the International Status of the Ottoman Empire*, Istanbul, Libra Kıtıapçılık ve Yayıncılık, 2014, MAYER, Matthew Z.: *The Price for Austria's Security: Part I – Joseph II, the Russian Alliance, and the Ottoman War, 1787–1789. The International History Review* 26. (2004) 2:257–299.

és kormányzás végett átruházzák. [...] S a király választására és koronázására nézve a karok és rendek ősi és régi, helybenhagyott s bevett szokását és előjogát oly értelemben tartják fenn, hogy annak csakis az említett nőág teljes kihalása után legyen helye”.²³⁶

Az 1723. évi törvények szerint a trónöröklésre az jogosult, aki; (1) osztrák főherceg(nő)től, (2) törvényes házasságból születik, (3) római katolikus vallású, és (4) az elsőszülöttségi rendet betartva következik a sorban. A magyar törvény jóval szűkebbre szabta a nőági öröklést, mint az osztrák Pragmatica Sanctio, azt ugyanis csak Károly, József és Lipót leányágára szorította, míg az osztrák rendelet az öröklést egészen I. Ferdinánd leányágáig engedte. A törvény ismételtelen *expressis verbis* rögzítette a királyválasztási jog visszaháramlását a nőág kihalása esetére. A női öröklésre egyetlen egy alkalommal került sor, Mária Terézia esetében, utána nem. Érdekes, hogy férje, Lotharingiai Ferenc mellette társuralkodó lett.²³⁷

A trónöröklés és a trónöröklési rend elfogadásával (1687) a diéta alkotmányos biztosítékokat iktatott a törvények közé. E szerint (1) a király köteles kibocsátani még a koronázása előtt a hitlevelet²³⁸ (*diploma inaugurale*), amelyben az uralkodó ígéretet tesz az alkotmány, a kiváltságok megtartására,

236 CJH. 1723. évi II. tc. 5-7.§§. [...] 11.§ „*In defectu sexus masculini sacratissimae caesariae et regiae majestatis (quem defectum Deus clementissime avertere dignetur) jus haereditarium succedendi in Hungariae regnum, et coronam, ad aendemque partes pertinentes, provincias, et regna, jam Divino auxilio recuperata, et recuperanda; etiam in sexum augustae domus suae Austriae foemineum, primo loco quidem ab atefata modo regnante sacratissima caesarea et regio majestate; dein in hujus defectu; a divo olim Josepho; his quoque deficientibus; ex lumbis divo olim Leopoldi, imperatorum et regum Hungariae descendentes, eorundemque legitimos, romano-catholicos successores utriusque sexus Austriae archiduces juxta stabilitum per sacratissimam caesaream, ac regiam regnantem majestatem in aliis quoque suis regnis, et provinciis haereditariis, in, et extra Germaniam sitis primogeniturae ordinem, jure et ordine praemisso, indivisibiliter, ac inseparabiliter, invicem, et insimul, ac una com regno Hungariae, et partibus, regnis, et provinciis eidem annexis, haereditare possidentis, regandam, et gubernandam transferunt; [...] Et nonnisi post omnimodum praedicti sexus defectum avitam et veterem, approbatamque, et receptam consuetudinem, praerogativamque statuum et ordinum, in electione, et coronatione regum, locum habituram; reservant intelligendam*”.

237 A részletesen körülírt jogkört lásd: CJH. 1741. évi 4. tc.

238 CJH. 1622. évi II., 1638. évi I., 1659. évi I., 1715. évi I. tc.

(az ellenállási jog kivételével) az Aranybullára,²³⁹ az ország szuverenitásának, területi épségének megtartására, az ország védelmére.²⁴⁰ (2) A Szent Koronával az országgyűlésben való koronázásnak a kötelezettségét, illetve (3) a koronázási eskü letételét,²⁴¹ amelyben az uralkodó alkotmányos köteletségére tesz ígéretet. Ezeket megerősítették a nőági öröklés kiterjesztése alkalmával (1723) is.²⁴² Az 1715. évi III. tc. rögzítette továbbá, hogy:

„Ő királyi szent felsége sem akarja a karokat és rendeket másképp kormányoztatni s felettük uralkodni, mint magának Magyarországnak az eddig alkotott vagy jövőre országgyűlésileg megállapítandó saját törvényei szerint. Mely legkegyelmesebb királyi kijelentésével az ország karait és rendeit eme záradékot illetőleg: „a hogyan a törvények használatát és értelmét a király s a karok közös egyetértéssel országgyűlésileg megállapítani fogják”, eléggé biztosítja, bárminek az országtól való elszakítása és a más tartományokéhoz hasonló kormányzás behozása ellen”.

Ezek az alkotmányjogi biztosítékok kulcsfontosságúnak bizonyultak a magyar szuverenitás fenntartása szempontjából, amit kiválóan mutat II. József császár magyarországi bitorlásának (1780–1790) esete, aki megkísérelte a magyar szuverenitást felszámolni és az országot egy egységes német (osztrák) birodalomba olvasztani, amit majd az 1848–49-es forradalom és szabadságharcot követő két évtizedben Ferenc József császár ismételt meg az 1867-es kiegyezésig terjedő bitorlása idején. Az 1723. évi II. tc. alapján trónra lépett Mária Terézia (1740–1780) pozsonyi koronázása alkalmával (1741) a diéta törvényben rögzítette, hogy:

239 A fegyveres ellenállási jog megszüntetésébe beleegyezett a diéta, lásd: *CJH*. 1687. évi 4. tc.

240 A Habsburgok nem csatolták vissza Erdélyt Magyarországhoz, hanem külön kormányozták egészen a 19. század második feléig (1848/1867). A női öröklés erdélyi elfogadásáról lásd: CSEKEY István: A Pragmatica Sanctio Erdélyben, *Erdélyi Múzeum* XXXII. 1915. 145–159.

241 *CJH*. 1687. évi I. tc.

242 *CJH*. 1723. évi III. tc.

„Ő királyi szent felségének jószágos kijelentése alapján szentesítettett, hogy Magyarország és a hozzá kapcsolt részek karainak és rendjeinek sarkalatos jogai, szabadságai, mentességei és kiváltságai, jelesül azok, a melyek a Hármastörvénykönyv I. R. 9. címében és az 1723:6. cikkelyben kifejezvék, melyek őket mindenféle adózás alól fölmentik, sőt a kiváltságaiknál fogva ősi szokás alapján abban is megerősítik, hogy a telekkel semmi képen ne járjon együtt a közteher (midőn az 1715:3. cikkely által a felől, hogy más tartományok módjára nem fognak kormányoztatni, különben is megóva és biztosítva vannak), a hitlevélbe beiktatott s a törvények használatáról és értelméről szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók”.

A trónöröklés rendjének elfogadásával a Habsburgok továbbra sem az öröklés, hanem csak a koronázás törvényben rögzített közjogi aktusával lettek magyar királyok. II. József császár magyarországi bitorlása után öccse, II. Lipót király (1790–1792) rendezte a viszonyt a magyar rendekkel. Hazahozták a II. József császár által Bécsbe törvénytelenül elvitt²⁴³ és ott a császári kincstárba elzárt Szent Koronát.²⁴⁴ A diéta nem véletlenül rögzíti azt, hogy; „kegyelmesen beleegyezett Ő császári királyi apostoli felsége, hogy a királyi fölavatás és koronázás minden egyes trónváltáskor az elhunyt király halálától számított hat hónap lefolyása alatt törvényes szertartás szerint multhatatlanul végrehajtsák”.²⁴⁵ Az 1790/91-es pozsonyi diéta expressis verbis körülírta az ország szuverenitását, amely a bécsi udvar részéről II. József császár időszakában erősen megkérdőjeleződött;

243 CJH. 1715. évi XXXVIII. tc. „Ő felsége hozzájárultával végezték, hogy az ország szent koronáját a hozzátartozókkal együtt Magyarországon, a törvényesen kijelölt helyen, Pozsonyban kell tartani, s csak fenyegető veszély vagy szükség esetében, a nádorispán *ur előleges tudtával lehet onnét elvinni*”.

244 Soós István: Koronánk a bécsi kincstárban (1784–1790). In: PÁLFFY Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018. 395–480.

245 CJH. 1791. évi III. tc.

„Az ország karainak és rendjeinek alázatos előterjesztésére, Ő szent felsége is kegyesen elismerni méltóztatott, hogy ámbár a felséges ausztriai ház nőágának az 1723:I. tc. és II. cikkelyek által a magyar királyságban és a hozzá kapcsolt részekben megállapított örökösödése ugyanazt a fedelmet illeti, a kit a megállapított trónöröklési rend szerint a Németországban és azon kívül fekvő, elválaszthatatlanul és föloszthatatlanul birtoklandó többi ország és tartományokban illet: mindazonáltal Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormányzáséit) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmányával bír, s ennél fogva az 1715:III. tc., valamint az 1741:VIII. tc. és XI. cikkelyek rendelkezésének megfelelően, törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így Ő szent felségétől s örököseitől, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország”.²⁴⁶

Az utolsó időszak, az egyenrangú házasság kérdése és a trónöröklési jog

A trónöröklési rendet a törvényi szabályozástól (1687) kezdve csak az országgyűléssel együtt lehetett megváltoztatni, a trónról, illetve a trónigényről joghatályosan lemondani csak és kizárólag az országgyűlés hozzájárulásával lehetett, minthogy a törvény rendelkezésétől az uralkodó(család) önkényesen nem térhetett el.²⁴⁷ Jó példa erre az 1848. évi trónváltás, V. Ferdinánd király (1835–1848), és öccsének, Ferenc Károly főhercegnek a lemondása (1848), és Ferenc Józsefnek a trónra kerülése csak az 1867. évi kiegyezés során váltak joghatályossá. Deák Ferenc közjogi munkájában hivatkozik rá, hogy „az alkotmányos-

²⁴⁶ CJH. 1791. évi X. tc.

²⁴⁷ „A Lustkandl úr által felhozott egy példákra vonatkozólag megjegyezzük, hogy az általa említett bécsi és linczi békekötések nem voltak privilegiumok, hanem békekötések; az 1723-ki *sanctio pragmatica* pedig szintén nem volt privilegium, hanem az uralkodóház leány-ágának öröködését és ezen öröködés föltételeit megállapító alapszerződés...”, lásd Deák Ferenc érvelését: *Adalék a magyar közjoghoz*. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1865.

ság fogalma szerint, s különösen Magyarországon a *sanctio pragmatica* szerint is, a törvények szoros megtartásának kötelessége a trónöröködéssel együtt jár”.

A Habsburg-ház az újkorban belső családi (feudális) szabályokat alakított ki (*Hausgesetz*), amelyben szabályozták az, hogy mikor egyenrangú (nem morганatikusan) az uralkodóház tagjának a házassága; akkor, ha (1) azt a dinasztiaán belül, (2) más uralkodó dinasztia tagjával vagy (3) valamely hercegi család tagjával kötik.²⁴⁸ Az ehhez hasonló szabályok úgy a középkori mint a kora újkori magyar jogban ismeretlenek voltak. A századfordulón (1900) a trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg egy cseh grófnővel kívánt házasságra lépni, amit a császár nem akart elfogadni, ezért csak úgy egyezett bele a házasságba, hogy a főherceg kiad egy jognyilatkozatot, amelyben kijelenti, hogy a Chotek Zsófia grófnővel kötendő házassága nem egyenrangú, az abból születendő gyermekek nem lesznek tagjai a Habsburg-háznak, nem örökölhetik a trónt, Zsófia pedig nem lesz császárné. Ez a nyilatkozat a magyar törvénybe ütközött, hiszen a magyar trónról lemondani, a trónöröklési rendet megváltoztatni csak az Országgyűléssel együtt lehetett. Ezt a nyilatkozatot a Széll-kormány az Országgyűlés elé terjesztette, mint a trónbetöltés (törvényben rögzített) rendjét érintő tárgyat, amiből heves vita keletkezett.²⁴⁹ A nyilatkozat ugyanis olyan primitív, nyugati, feudális jogintézményt (egyenrangú házasság) hozott be a magyar jogba, amelyet a magyar jog soha nem ismert. Végül is hosszas vita után az Országgyűlés többsége elfogadta a nyilatkozatot, és azt a törvények sorába iktatta,²⁵⁰ aminek következtében I. Ferenc József (†1916) halála után nem a Szarajevóban meggyilkolt trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg (†1914) fia örökölt, hanem az öröklési sorban következő Károly főherceg került a trónra, és IV. Károly néven (1916–1918) az utolsó király lett. A monarchia felbomlá-

248 Lásd ECKHART i. m. (1929).

249 Lásd: JÁSZI Viktor: *A Pragmatica Sanctio és a házi törvények*. Budapest, Franklin, 1902.; *Uő*: Válasz a Pragmatica Sanctio és a házi törvények tárgyában. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXVIII. (1903) 3:67–143.; FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: *A Pragmatika Sanctio és a házi törvények*. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXVI. (1903) 5:193–258.; POLNER Ödön: *A Pragmatica Sanctio és a házi törvények*. Budapest, 1902.

250 *CJH*. 1900. évi XXIV. tc.

sával a trónkérdés is előkerült, a király két visszatérési kísérlete (1921) után²⁵¹ a magyar Nemzetgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását; „az 1723. évi I. és II. törvénycikkben foglalt *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (*Domus Austriaca*) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt”.²⁵²

Záró gondolatok

A magyar király jogállásának története majdnem egy évezredet fog át, a trónbetöltés rendjének alakulására a külső, főként nyugati hatások jól nyomon követhetők, úgy az első évszázadokban, mint a későbbi korszakokban, különösen a Habsburg-házzal való szoros kapcsolatba kerüléssel. Magyarországon a vérszerződés szellemiségét tükröző kezdeti időszakról fogva egészen a 17. század végéig a választással vegyes öröklési rendszer érvényesült. Az öröklés (*successio*) és a választás (*electio*) kifejezések politikai és közjogi fogalma eltér, hiszen az Árpádok vagy az Anjouk, a Jagellók, a Habsburgok alatt (1687-ig), amikor a dinasztia belüli folytonosság van a trónbetöltésnél, közjogi értelemben akkor is választásról van szó, bár politikailag öröklésnek látszik. A Habsburgok Buda 1686-os felszabadítása után elérték, hogy a pozsonyi diéta az elsőszülöttség szabályai szerint elfogadja a trónöröklési rendet a dinasztia javára, de Magyarország nem vált örökös királysággá. A Habsburgok lettek csupán örökös királyai az országnak, hiszen a törvényben biztosított jogosulti kör (a fiág és a nőág) kihalása után visszaszállt (*volna*) a szabad királyválasztás joga. A trónöröklési rend elfogadásával (1687) együtt a diéta fontos alkotmányos biztosítékokat iktatott be a törvények közé (hitlevél, koronázás, koronázási eskü), amelyek az ország szuverenitásának fenntartásához a bécsi udvar 18–19. századi abszolutista, birodalmi törekvéseivel szemben jelentősen hozzájárultak.

251 EREKY István: *A magyar trón megüresedésének kérdéséhez*. Budapest, Pallas, 1921.; KMETY Károly: *Véleményem a királykérdésben*. Budapest, Franklin, 1921.

252 *CJH*. 1921. évi XLVII. tc.